

הקדמה

עיתידים לישראל 2025 | למה צריך את זה בכלל?

מסע למה נשתנה

בראשית 2023, על רקע הקיטוב ההולך ומחריף בין קבוצות בחברה הישראלית, יצא מכון ירושלים למחקרי מדיניות ביוזמה "עיתידים לישראל – חממה לפיתוח סדר חברתי-ממשלי חדש". השאלה ששאלנו אז הייתה: האם אנחנו יכולים לחיות יחד? טענו שיש קשר הדוק בין המציאות הרב שבטית בישראל (שהיא תופעת קבע דמוגרפית ותודעתית) לבין מבנה השלטון ופעולתו.

יצאנו לדרך כי האמנו שהאתגר העמוק, הרובץ עדיין לפתחה של החברה בישראל, טמון ביכולתן של הקהילות השונות להסכים על אופיו והיקפו של מרכז משותף, ועל אופיין והיקפן של אוטונומיות תרבותיות וקהילתיות. חשבנו שדיון מחודש בזיקה שבין מבנה החברה לבין המבנה הממשלי הוא חיוני מאי פעם.

היה למכון חשוב לסייע בפיתוחם של ארגונים וכוחות אשר יציגו קשת רחבה של אפשרויות המתמודדות עם שאלה זו – בין יוזמות המבקשות להותיר את עיקרי הסדר על כנו, לכאלו החותרות להסדר פוליטי-חברתי חדש לגמרי.

עיתידים לישראל משנת 2023 הסתיימה בתחושה של מהלך לא גמור. שיש עוד כוחות, אנרגיות ותפישות המתגבשות בחברה הישראלית, ודווקא בזו שלאחר 7 באוקטובר. היה זה חיפוש אחר פסי קול, ולא דווקא רוב קולות, כדי להבין מה נשתנה. רציתי לבחון מחדש את הנחות היסוד שעמדו בבסיס עיתידים לישראל, להתוודע לביקורות עליהן, ולבחון שאלות יסוד חדשות הנובעות מתקופה של מלחמה הממאנת להסתיים זמן רב. שוחחתי עם נשים וגברים, רובם בעמדות מרכז, מיעוטם שמאל וימין. רובם חילונים, חלקם דתיים לשעבר, ומיעוטם דתיים בהווה. כן, גם ערבים, וכן, גם חרדים. זה לא היה מדגם מייצג אלא היה ניסיון לשמוע קולות.

מה שמענו כשניסינו לעצב את עתידים לישראל 2025

רבים הדגישו כי תוכנית עתידים המקורית נכתבה לפני 7 באוקטובר, וכי מאז, הכול צריך להשתנות. בעיקר הטון: נדרש טון חדש של חיפוש המשותף למרב, ולמצער, של חיפוש אחר ברית ציונית. בית מפוצל לא יכול להתקיים. אז לפחות שאנחנו, צעירים או חיילים שהיו יחד תחת אש, נמצא הסכמה ונהפוך אותה לכוח פוליטי. המשטר שלנו מבוסס על כך שאנשים שלא מסכימים צריכים לקיים מדינה. עלתה השאלה של היחיד. היחיד, הוא שנדרש היום. האם בכלל, תחת צילה של המלחמה, שיח הזהויות עודו רלוונטי?

רבים זיהו את שכבת הפחד שבתת הקרקע של הספר הקודם. הפחד מהחרדים ומצמיחתם, הפחד מאובדן ההגמוניה של הציבור החילוני-ליברלי, שהרי בשמו או בהתכתבות איתו נכתבו רוב היוזמות, ובמקביל, הפחד של החרדים מהדרישות הנערמות של החילונים. היו שטענו שהפחד מוגזם – "החרדים ישתנו" – ולכן, שיח השבטים מעצים את עצמו ללא סיבה. האם אין מדובר בויתור על הנרטיב הציוני מתוך פחד? והאם הפחד מוצדק?

היו שהמשיכו לזהות את הגידול הדמוגרפי החרדי כאתגר. הייתה דאגה: פחות לשירות הצבאי או לכלכלה, ויותר ליכולתה של ישראל להמשיך ולהתקיים כמדינה דמוקרטית ליברלית.

אבל, האם רק הפנים הישראלי הוא המגרש הנכון להתבונן עליו? האם עכשיו, אחרי 7 באוקטובר, הפנמנו את השאלות הקשורות בקיום הישראלי במרחב? את עליית הצורך לעסוק בסוגייה הפלסטינית? למה אתם לא עוסקים בעיקר? האומנם "וילה בג'ונגל"? ישראל כבר לא וילה. האם הסביבה כולה היא ג'ונגל?

ביקורת אחת נמתחה מקיר לקיר – בנושא הערבים החיים בישראל. הערבים הפלסטינים החיים בישראל. דנתם במקומם, בלעדיותם. מה הם רוצים? איפה הם בין מגמות בדלנות גוברת ולחץ גובר להשתלבות? בין מיעוט לאומי למיעוט אתני?

ואולי, שאלת היסוד שבה צריך לעסוק היא בכלל כלכלית, שהרי מדיניות כלכלית הזינה את הפיצול השבטי, והפיצול השבטי הוא המכונן כרגע את תקציבי המדינה. המגזר שומר על החזקים ומחליש את החלשים. או להפך – מנציח את החלשים בחולשתם ובתלותם? האם יש מודל כלכלי כזה או אחר שישנה מן היסוד את המציאות, את הקיום השבטי המסוכן הזה? האם המפתח לשיח הפחדים ליציבותה של הדמוקרטיה הליברלית הוא לא שבטי, כי אם מעמדי?

יש עוד קבוצות בישראל: מסורתיים, דתיים לאומיים, מצביעי ליכוד. צמחו קבוצות חדשות, ונכון לתת גם להן הזדמנות להציע את החוזה הישראלי מנקודת מבטן.

מה השתנה בסנטימנט הציבורי

מעל לכול, בחלוף למעלה משנתיים מפרוץ המלחמה וממועד הפרסום של תוכנית עתידים לישראל הראשונה, נשאלה השאלה: האם התפתחויות אלה שינו את הנחות היסוד ואת הסנטימנט הציבורי שעמדו ביסודה?

התשובה מעורבת. מצד אחד, התקופה שמאז התאפיינה בסנטימנט חזק של אחדות ובאקלים ציבורי התומך בהבראת מערכת היחסים בין חלקי החברה הישראלית, ובמיוחד היהודית. ההבנה ש"כולנו בסירה אחת"; ההתגייסות יוצאת הדופן של חלקים גדולים בחברה, משבטים שונים, למאמץ הביטחוני ולמאמצי השיקום; ההבנה שהקרע החברתי שקדם לשמחת תורה תרם במידת מה לאירועים הטראגיים – כל אלו הובילו להתחזקות של ניסיונות ליצור מרחבי הסכמה משותפים.

במקביל, השסע החברתי והשבטי נמשכו במלוא עוזם, במיוחד ככל שחלף הזמן. אם מדברים על מרחבי הסכמה, אזי בסוגיית השירות הצבאי, למשל, הם מתקיימים באופן בלעדי כמעט במרחב שבין השבט החילוני והדתי-לאומי, בעוד שני השבטים האחרים, החרדי והערבי, נעדרים מהם. למעשה, שאלת הגיוס לצבא, במיוחד של החרדים, לא רק שלא דעכה – היא אף התחדדה. גם הוויכוחים הישנים על סוגיות משטריות, כמו מעמדה של מערכת המשפט או סמכות הממשלה בנוגע למינויים ולפיטורים, חזרו לכותרות. אליהם נוספו סוגיות מפלגות חדשות, כמו שאלת האחריות ל-7 באוקטובר, או עתיד המלחמה והשבת החטופים. הציבור הערבי, כמקודם, נותר במידה רבה "מחוץ למשחק", אף שהאתגרים והקשיים הניצבים בפניו, כמו הפשיעה הגואה, יוצרים סיכונים משמעותיים עבור כלל החברה.

בסיכומי של דבר, על אף תחושת הלכידות בראשית המלחמה, הקיטוב החברתי נותר בעינו, ויש שיאמרו שההזדהות השבטית אפילו העמיקה. כן, התעצמה המגמה של כינוס, של

ביחד, של חיפוש ההסכמות. אך מולה, באופן לא מפתיע, אולי באכזבה מפוכחת, נותרו ואף החריפו קווי שבר ותיקים. הדואליות הזו, היא כנראה המאפיין החשוב של התקופה.

כחלק מזה, צומחים קולות חברתיים המנסים לשבור את המבנה החברתי הקשיח: לצד שיתופי פעולה חוצי שבטים, נדמה ש"קבוצות ביניים" משמעותיות אינן חוסות תחת החלוקה השבטית-זהותית הקשיחה שבלטה לפני למלחמה, ויש גם פרטים שאינם מעוניינים להשתייך לאף אחד מהקבוצות. כל אלו מבקשים לעצמם "קול", שהמבנה הממשלי הנוכחי לא מספק להם.

אם כך, לשאלת ה"מה נשתנה" שבה פתחנו, נראה שיש מענה: נוספו או הודגשו שאלות חדשות. לא התבטל או נאלם סדר היום הקודם, אבל הצירוף של שני אלה יצר מרחב חדש לחיפוש רעיונות ופתרונות.

הקול הקורא לעתידים 2025

מתוך כל אלה נבנה הקול הקורא הבא (פברואר 2025):

מכון ירושלים מזמין יזמים, קבוצות וארגונים לפתח הצעה מעשית באחד הנושאים הבאים, מתוך מחויבות לצאת עימם לדירה הציבורית או הפוליטית:

1. המכון מחפש אישים, ארגונים וגופים הבאים מתוך זרם חברתי מהמרכיבים את ישראל המסתכלים על המשטר, השאלות המבניות של המדינה ודרכי הפעולה שלה. מתוך נקודת ראות. הקבוצה – וההסדרים הנדרשים לה, ומהקבוצה למרחב הישראלי הרחב.
2. המכון מחפש אישים, ארגונים וגופים הרוצים, מתוך הבנתם את הניסיון שעברה ועוברת ישראל מאז 7 באוקטובר, להציע דרכים שבהן המדינה צריכה להיערך לאחר ובתוך ההתנסות הזו, תוך התייחסות למבנים שלטוניים ודרכי פעולה העונים על יחסים בין הקבוצות השונות המרכיבות את החברה בישראל.
3. האומנם וילה בג'ונגל – המכון מחפש אישים, ארגונים וגופים הרוצים להציע לישראל שינויים מבניים ותודעתיים, הנובעים מהשינוי שחל במרחב שסביבנו.
4. המכון מחפש אנשים וגופים הרוצים להציע שינויים מהותיים בתפישה הכלכלית והחברתית המחוללת את הפיצול הישראלי או שהיא תוצאתו, תוך התייחסות להשפעותיהם על המבנה הקבוצתי ויחסי קבוצות.

ל"חממה" של עתידים לישראל 2025 נבחרו יוזמות העונות לכל אחת בדרכה, לאתגרי הקול הקורא: עיסוק בהיבטים כלכליים כמנציחי פלגנות, מוצג ביוזמת **"בחירה בתקצוב"**; מענה להדרת קבוצות מהשיח הישראלי והצעת מנגנונים ממשלתיים לשיתוף ציבורי רחב, מציגים פרופסורים מאוניברסיטת תל אביב וחברי מרכז ליכוד, במסגרת ההצעה **"גשרים של אמן"** של פורום "שוברים שוויון"; הבניית מנגנוני השלטון מלמטה, מהקהילות, מציג הארגון החרדי "החווה השלישי" בהצעה **"קהילה, עיר, מדינה"**; העברת כוח לאסיפות אזרחים ומשאלי עם, כדרך להתמודד עם החציה של המערכת הפוליטית, מציעה יוזמת **"הקהל"**; ודרך להתמודדות עם מרכיבים במציאות הישראלית-פלסטינית מציעה רוני אלון בתוכנית ההסדרה, **"ישראל שבין הירדן לים"**. לצערנו, ואף שניסינו, לא נמצאה קבוצה מקרב הערבים בישראל שרצתה להציע יוזמה משלה.

תהליך העבודה בחממה

עתידיים ישראל היא חממה שחיפשה יזמיות ויזמים, בודדים או ארגונים, הרוצים להיכנס אליה לפיתוח יוזמתם, כדי לבחון, לשייף ולטייב את רעיונותיהם לכלל הצעה סדורה יותר, מגובשת יותר ובשלה יותר ליציאה לעולם החברתי והפוליטי.

תהליך העבודה בחממה היה בנוי על ארבע הגשות של תוצרים במרווחים קצובים בזמן: מעבר ממצגת ראשונית, למסמך כתוב, אשר שויף ותוקן עוד פעמיים. במהלך העבודה נחשפו היוזמות על ידנו למומחים ואנשי דעה שידעו להציב שאלות קשות. צוות המכון קרא כל אחת משלוש הגרסאות (ולעיתים ארבע) שביטאו את התפתחות היוזמה, העיר, הגיב ותבע תשובות. במקרים רבים הפנה הצוות את היזמים להיעזר במומחים נוספים מן החוץ. התהליך כלל גם מפגש עבודה מרוכז להבנה ולהכנה של מענים לשאלות שתעלינה מהציבור, מהתקשורת וממקבלי החלטות. בסופה של הדרך, עמד הטקסט המוצע גם במבחן עריכה מקצועית. כמכון, אנו סבורים כי זהו תהליך הראוי לאימוץ על ידי כל העוסקים בתהליכי פיתוח, מרעיון היולי ל"מוצר מוגמר".

חשוב לציין כי ככל שהסכמנו, הסתייגנו, אהבנו או פחות התחברנו למרכיבים שונים בהצעות, הבנו את תפקידנו כחממה – וההכרעה הסופית הייתה של כותביהן.

זה המקום להודות למומחים הרבים שתקצר היריעה מלציין כאן, אשר נענו בהתנדבות ובנדיבות לבקשותינו הרבות לסיוע, וכמובן – ליזמים עצמם, על עמידתם בתהליך נוקשה ובזמזום מתמיד של הערות וביקורת.

מבנה הספר

ספר זה מציג את תוצרי פרויקט החממה – חמש יוזמות שונות, המציעות שינויים מבניים בסדר החברתי והממשלי הקיים.

1. תמצית היוזמות – סכומים קצרים של המתווים המוצעים על ידי כל אחת מהיוזמות.
2. טבלאות מסכמות, המאפשרות השוואה בין היוזמות.
3. במקום מבוא: הקריאה העולה מן היוזמות – פרק מתכלל שנכתב על ידי סגל החממה של מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
4. שלוש שנים, תשע יוזמות – מה בין שני סבבי עתידים לישראל?
5. המתווים המלאים של כל אחת מהיוזמות (סדר היוזמות בספר נקבע לפי א-ב):
 - א. בחירה בתקצוב – הסדנא לאומניות הרוח
 - ב. גשרים של אמון – פורום "שובר שיוון"
 - ג. הקהל: דמוקרטיה רב־ממדית לישראל – אוריאל אבולוף ודנה אלכסנדר
 - ד. ישראל שבין הירדן לים: תוכנית ההסדרה – רוני אלון
 - ה. קהילה, עיר, מדינה – החוזה השלישי

ולסיום

מה הטעם בכלל בלהעלות רעיונות, לעיתים מרחיקי לכת, בעולם פוליטי חברתי מקובע? האם זו תקופה טובה לחשוב או לחלום על שינויים? גם כאלה שמטיבם מרחיקי לכת? לנו

נראה שאומנם, אי אפשר לדעת מה תהיינה ההשלכות של 7 באוקטובר, אבל גם לא ניתן להתעלם מקווי הדמיון הברורים למלחמת יום הכיפורים. ודאי בהקשר של הכשל הביטחוני מודיעיני המטלטל, שהוביל, בסופו של דבר, לשידוד מערכות במדינה ובחברה. הדמיון אינו מוחלט. הבדל בולט אחד שכבר ניכר לעין הוא שבעוד המחאה שלאחר המלחמה ההיא והדרישה לנשיאה באחריות כונו במובהק נגד האליטה הפוליטית-ביטחונית, שזוהתה עם תנועת העבודה, הרי שכיום, גם בשל הקיטוב הפוליטי החריף, כל צד מאשים את הצד השני באחריות לכישלון ודורש ממנו לשאת באחריות. זהו בוודאי אקלים נוח פחות לשינויים חברתיים-פוליטיים משמעותיים, ויותר לשימור וחיזוק המצב הקיים.

צריך לזכור שהשינויים בעקבות מלחמת יום כיפור לא התרחשו באופן מיידי – רובם לקחו מספר שנים, וחלק באו לידי ביטוי רק בשנות ה־80. הכוונה אין רק או בעיקר למהפך של 1977, אלא לשינויים טקטוניים, עמוקים ומרחיקי לכת בהיבטי חיים שונים: בתרבות – תהליכי אינדיבידואליזציה, שבאו לידי ביטוי למשל בקולנוע ובספרות, וכללו מעבר מה"אנחנו" הקולקטיבי אל ה"אני" הפרטי; בכלכלה – מעבר ממשק ריכוזי לכלכלה ליברלית הפתוחה לייבוא והפרטה, והתרחבות "תרבות הצריכה"; בחברה – דעיכת מודל כור ההיתוך והתעצמות זהויות פרטיקולריות כמו הזהות המזרחית, הפריפריאלית וה"אמונית" (תנועת גוש אמונים קמה זמן קצר לאחר המלחמה). שלא לדבר על תופעות כמו ערעור האתוס הביטחוני או התחזקותן של תנועות מחאה אזרחיות. אין ספק שטראומת יום כיפור לא הייתה הגורם היחיד שהוביל לכל השינויים האלה, ואת השורשים של חלקם אפשר לזהות עוד לפני (הפנתרים השחורים למשל ביטאו זהות מזרחית מובחנת עוד לפני המלחמה), אבל היא בהחלט תרמה להם והרחיבה אותם. ייתכן לחשוב שגם אירועי 7 באוקטובר יניעו שינויים טקטוניים, שאת השלכותיהם – לרבות ברוח היוזמות המוצגות בספר זה – נראה בחלקן מיד, ובחלקן רק בטווח הבינוני והארוך.

בינתיים, תוך עריכת הספר חזרו החטופים החיים כולם ונראה שהמלחמה בעזה הסתיימה או לפחות הושעתה. דווקא, בעת הזו, בתקווה שהמלחמה אכן הסתיימה, יתפנה קשב לשאלות היסוד של ישראל בינינו לבין העולם הערבי ובתוכנו. לדרך שבה יתעצב המשטר הישראלי.

אם כן, אתם מוזמנים לצלול לתוכן ההצעות – חלקן רחבות ומצריכות קידומן של רפורמות כבדות משקל, ויש יאמרו מרחיקות לכת, במערכת הממשלית והדמוקרטית; אחרות מציעות שינויים צנועים יותר בהיקפם, אך כאלה המסמנים אופק השפעה משמעותי. רוב ההצעות לומדות ומקבלות השראה ממודלים הנהוגים בעולם הדמוקרטי, אך מחדשות ומעדכנות אותם בהתאם לתנאים המאפיינים את הפוליטיקה והחברה הישראליות, ומכאן כוחן. כלל ההצעות משלבות עולמות תוכן, נתונים וניתוח פוליטיים, חברתיים וכלכליים אקטואליים וחדשניים. קריאה בהן יכולה להרחיב את נקודת ההסתכלות השכיחה על המציאות, להפרות את השיח הציבורי ואולי אף להצמיח תקווה שתחולל שינויים אמיתיים בחיים שלנו כאן.

אנחנו מאמינים בכך בכל לב, ומאחלים הצלחה בעולם החברתי והפוליטי לכל אחת מתשע היוזמות שהתפתחו במסגרת עתידים לישראל, במחזור הקודם ובזה הנוכחי.

אהוד פראוור

מכון ירושלים למחקרי מדיניות

חשון תשפ"ו

תמצית היוזמות

בחירה בתקצוב: הצעה למנגנון ייעוד מס (Tax Designation) בישראל

הסדנה לאומנויות הרוח

בקצרה, מנגנון של ייעוד מס, המאפשר לאזרחים להקצות חלק ממס ההכנסה שלהם למטרות דת, תרבות ורוח, כדי להפחית מתחים זהותיים, לחזק את החברה האזרחית ולהגביר אמון במוסדות הדמוקרטיים.

הסיבה למשבר

המשבר מזוהה כהצטברות של מתחים זהותיים ותרבותיים, לצד מנגנון תקציבי-פוליטי שמעניק כוח עודף לקבוצות קטנות וזהותיות. התקצוב הממשלתי בתחומי דת, תרבות ורוח נתפס כבלתי פרופורציונלי ואינו משקף את רצון הציבור הרחב. כך נוצר מעגל שמזין קיטוב: קבוצות קצה מקבלות עוד ועוד משאבים, הציבור הרחב מתוסכל, והאמון במוסדות נשחק.

הגדרת הבעיה

מתח זהותי ותרבותי מרחיף סביב סוגיות של דת, תרבות ורוח. הקיטוב במערכת הפוליטית מאפשר **תקצוב יתר של זהויות קצה** (חרדים, דתיים-לאומיים, אליטות אמנותיות/פרוגרסיביות) ללא קשר להעדפת הציבור הרחב, באמצעות עסקנות ודילים קואליציוניים. קיים **פער הולך וגדל בין משלמי המיסים ובין ייצוגם** בקואליציה. בעיות אלו מזינות זו את זו ומביאות לתחושת תסכול בקרב משלמי המיסים ולאובדן לגיטימציה שלטונית. נקודת המוצא להצעה היא הצורך **במעורבות ישירה של אזרחים** בהקצאת התקציבים, כדי להעביר חלק מהחלטות הממשלה לציבור משלמי המס.

למה המנגנונים הקיימים אינם מספיקים?

- השיטה הקואליציונית מגבירה את הקיטוב ואינה מאפשרת להגיע להסכמות, מה שמעצים את כוחן הבלתי פרופורציונלי של קבוצות קטנות.
- המערכת הפוליטית אינה מסוגלת לנהל תקציבי זהות ותרבות "מלמעלה" באופן שקוף ומשקף מורכבויות.
- לציבור חסרות זירות להביע דעה ולהשפיע על קבלת החלטות בתקופות שבין בחירות.
- מנגנון סעיף 46 (התרומה הוולונטרית) אינו שקוף, אינו מאפשר למדינה לדעת את העדפות משלם המיסים, והרוב המוחלט של התורמים אינם מבקשים החזר מס.

המודל המוצע

מנגנון "**בחירה בתקצוב**" (Tax Designation) מאפשר לאזרחים להקצות **2.5%-3% ממס ההכנסה השנתי** למטרות קונקרטיות. היישום מוצע בתחומי **דת, תרבות ורוח**. המדינה הופכת לניטרלית בחלק גדול מתקציבים אלו, ומבטיחה מנגנון הוגן ופולרליסטי לבחירה.

איך זה יעבוד בפועל?

- **50% מתקציבי התקנות** בתחומי דת, תרבות ורוח יועמדו לבחירה ציבורית.
- ייווצרו **תקנות ייעודיות** חדשות, ולצידן תפורסם רשימת העמותות הנתמכות בכל תקנה, לאחר שעברו מבחני תמיכה.
- כל אזרח משלם מס יוכל לייעד את חלקו בממשק מקוון או בטופס הדיווח השנתי, תוך אפשרות לבחור בתקנה או בעמותה ספציפית. כספי הייעוד יועברו מקופת המדינה לעמותות או לתקנות הייעודיות לאחר עיבוד הנתונים.
- **מנגנוני פיקוח** (כגון ועדת משנה בכנסת ודוח כלכלן ראשי) יבטיחו שקיפות וניטור אחר קיזוזים או תוספות תקציביות מצד השרים.

התרומה המצופה לחברה הישראלית

המנגנון יסייע **למתן את ההקצנה וההסתגרות** של קהילות ומפלגות, שייאלצו לפנות לציבור ולשכנעו לתרום במקום להסתמך על לחצים קואליציוניים. הוא ירחיב את ההשתתפות הדמוקרטית ויגביר את **האמון במוסדות**. הוא יחזק את תחושת **ההוגנות** בקרב משלמי המיסים. המודל מציע דרך חדשה **לנהל את המחלוקות** סביב תקציבי זהות ותרבות מתוך שקיפות ודיאלוג.

למה עכשיו?

הבעיות בישראל פועלות ב"מעגל קסמים" שבו המתח הזהותי והקיטוב מחריפים את המצב. הקיטוב הנוכחי והאנומליה התקציבית יוצרים תרעומת ומעוררים תחושות קשות. יש צורך במנגנון שישבור את הדינמיקה הזו. המנגנון מאפשר לקיים "בחירות קטנות" מדי שנה המאפשרות לאזרחים להשמיע קול אמיתי לגבי ערכיהם.

החברה הישראלית זקוקה לכלים חדשים של שיתוף, שיקוף וביזור אחריות, שיאפשרו לה להפחית את הלחץ הזהותי בלי לפרק את המערכת הממלכתית. "בחירה בתקצוב" היא צעד חדשני, מתון ומעשי, שמתרגם שיח זהותי טעון למנגנון של אחריות אזרחית – שינוי קטן אדמיניסטרטיבי אך גדול חברתי.

גשרים של אמון

פורום "שובר שוויון"

בקצרה, הצעה למהלך מוסדי הבונה תשתית אמון על בסיס דיאלוג וגישור פנים-אל-פנים בין קבוצות זהות בחברה הישראלית. זאת, באמצעות עיצוב מחדש של תהליכי קבלת ההחלטות במדינה, ובעיקר ברשות המחוקקת, מתוך התנסות של פורום "שובר שוויון" – פרופסורים מאוניברסיטת תל אביב וחברי מרכז ליכוד.

הסיבה למשבר

המשבר נובע משילוב של קיטוב רגשי-זהותי חריף והיעדר אמון במוסדות המדינה. לצד קרבה רעיונית מסוימת בין חלקים מהימין ומהשמאל הליברלי, הקרע הזהותי הולך ומעמיק ופוגע לא רק בלכידות החברתית, אלא גם ביכולתה של הדמוקרטיה הישראלית לקבל החלטות וליישם רפורמות.

הגדרת הבעיה

החברה והפוליטיקה בישראל מאופיינות בקיטוב פוליטי וחברתי עמוק. הקיטוב החריף בין מחנות "ישראל הראשונה והשנייה", בין "ליברלים-פרוגרסיביים" ל"מסורתיים", ובין "ביביסטים" ל"רק-לא-ביבי" – חצה את גבולות המחלוקת הפוליטית והפך לקונפליקט זהותי-קיומי. לשיאו הגיע בשנים האחרונות, עם עלייה של 180% בקיטוב הרגשי והפוליטי מ-2009 ועד 2022. קיטוב זה יצר **מבוי פוליטי סתום** המבוסס על חוסר אמון מתמשך, שמנע את היכולת לקיים דיון ציבורי פוליטי ואף הוביל **לירידה דרמטית באמון** במוסדות המדינה (כמו הכנסת והממשלה). כחלק מהקיטוב המקצין, מוסדות דמוקרטיים האמורים להיות ניטרליים הולכים ונעשים מזוהים עם מחנות פוליטיים. הדבר פוגע ביכולתם לפתח וליישם צעדי מדיניות הנדרשים להתפתחותה ולשגשוגה של מדינת ישראל.

הפערים בין המחנות נתפשים כגורם המרכזי **בהחלשת החברה הישראלית** ובהגדלת הסיכונים לאיום ביטחוני משמעותי. נקודת המוצא לפתרון היא באמצעות שימוש בתובנות מתחום הסוציולוגיה, ובפרט **"סוציולוגיה של משמעות"**, המבקשת להיות קשובה לעולמות המשמעות של כל הקבוצות **בלי לקבוע היררכיה מוסרית ביניהן**.

למה המנגנונים הקיימים אינם מספיקים?

המנגנונים הדמוקרטיים הקיימים (הייצוגיים) נכשלים במתן מענה לקיטוב הזהותי והרגשי. הפוליטיקה הייצוגית הפכה לזירת מאבק זהותי, כך שכל נושא, ואפילו הטכני ביותר, הופך מיידית לזירת מאבק זהותי. תהליכי שיתוף הציבור הקיימים סובלים **מחולשות מובנות**: הם מתעלמים מהרוב הזהותי-רגשי ומניחים שאפשר "להשאיר את הפוליטיקה בתוך הבית". בכך, הם **מעדיכים באופן מובלע** קבוצות שחשות בנוח עם שיח רציונלי-אקדמי, ומדירים קבוצות שורשיות/מסורתיות. ללא שינוי תפישתי, כל תהליך מוסדי (כמו אסיפת אזרחים רגילה) יהפוך לזירה נוספת של קיטוב.

המודל המוצע

המודל הוא בניית **"גשרים של אמון"** באמצעות **מתודולוגיה מוסדית**, שפותחה במסגרת פורום "שובר שוויון" – התארגנות אזרחית של חברי ליכוד מכאן ובכירים מהאקדמיה הישראלית מכאן – המבוססת על שלושה תנאים חיוניים לדיאלוג (הכרה בדאגות ובכאבים תחילה; מתן קרדיט מוסרי הדדי; יכולת לשאת אי הסכמות לצד חתירה להסכמות רחבות). מודל זה מציג שלושה מנגנונים מוסדיים משלימים, המטמיעים את התובנות הללו בתהליכי קבלת ההחלטות הלאומיים: 1. **תקופת עיון** (לטיפול ב"הלם זהותי") – מנגנון שמייצר פרק זמן מוגן ומושהה לפני קידום חקיקה רגישה. 2. **אסיפות אזרחים** (לטיפול ב"פוליטיזציה של הכול") – תהליך השתתפותי שבו קבוצה מגוונת מבחינה זהותית ותרבותית לומדת, דנה ומגבשת עמדות משותפות על בסיס הקשבה הדדית, הכרה בנרטיבים שונים ונכונות לחיות עם פערם. 3. **שיתוף ציבור רחב** (לטיפול ב"אדישות וניכור") – תהליך פתוח שמנעיש את הדיון לציבור מגוון, מזמין את חששותיו ואת קולו המוסרי, ומטמיע את המחלוקות כחלק טבעי מהתקדמות לקראת החלטות משותפות. המודל נועד לייצר מרחב משותף לקבוצות שמרניות/שורשיות ולקבוצות ליברליות כאחד.

איך זה יעבוד בפועל?

"תקופת העיון", בהליכי חקיקה רגישים (כגון חוקי יסוד), תכלול **מיכוי דאגות זהותיות** באמצעות התייעצויות ציבוריות בכנסת ובמוקדים שונים ותביא להצגת נרטיב מורכב על ידי ועדה המייצגת את כלל הסיעות.

"אסיפות האזרחים" תכלולנה **ייצוגיות זהותיות-תרבותיות** (ולא רנדומלית גרידא), תשתמשנה **בשפה זהותית משותפת** (ולא בז'רגון פוליטי-אקדמי), ותפתחנה **בשלב של עדויות אישיות** הנוגעות לפחדים ולחוויות אנושיות, לפני המעבר לדיון פוליטי.

"שיתוף ציבור רחב" יהווה מנגנון לטיפול באדישות ובניכור כלפי המערכת הציבורית וישמש כתהליך של **החזרת קבוצות מודרות למרכז השיח**. הוא דורש שינוי תפישתי כך שזהות תוכר כמרכיב מובנה בשיח, ולא כהפרעה. התהליך מוביל ל"דוח רב קולי" המציג מספר נרטיבים מוסריים לגיטימיים, שבו הדגש הוא על **הבנה ולא הכרעה**.

שלושת המנגנונים יתבססו כאמור על שלושה תנאים חיוניים, ואלה הם:

1. **הכרה בדאגות ובכאבים תחילה** (עיקרון המבטא: "הדאגה שלך היא הדאגה שלי, לא מפני שהיא שלי, אלא דווקא מפני שהיא שלך").
2. **מתן קרדיט מוסרי הדדי** (היכולת לתת אמון במוטיבציות וברצון של האחר לעשות טוב, מבלי להטיל דופי מוסרי).
3. **יכולת לשאת באי הסכמות לצד חתירה להסכמות רחבות** (שמירה על מתח בונה בין הצורך בהסכמה לבין הכרה באי הסכמה לגיטימית).

התרומה המצופה לחברה הישראלית

- **הרחבת המעגלים הדמוקרטיים** – רתימת אוכלוסיות רחבות יותר לתהליכי קבלת ההחלטות, ובכללן קבוצות שחשו מודרות מהפוליטיקה או שבחרו להתרחק ממנה. ההרחבה תורמת לגיטימיות של התהליכים הדמוקרטיים ולמידת הייצוגיות שלהם.

- **הפחתת הקיטוב – יצירת מנגנונים לדיאלוג במקום לקיטוב.** במקום שהמערכת הפוליטית תעודד הקצנה כדי לגייס תמיכה, התהליכים החדשים יעודדו מתינות ויכולת להבין את האחר.
 - **חיזוק הדמוקרטיה – העמקה של התרבות הדמוקרטית באמצעות שיתוף רחב יותר.** כאשר אנשים מקבוצות שונות משתתפים יחד בתהליכים דמוקרטיים איכותיים, הם מפתחים הערכה לדמוקרטיה ויכולות דמוקרטיות.
 - **פיתוח חוסן חברתי – בניית יכולת להתמודד עם משברים בדרך של דיאלוג, ולא של קונפליקט.** חברה שיודעת לנהל מחלוקות בצורה בונה היא חברה חזקה יותר, המסוגלת להתמודד עם אתגרים פנימיים וחיצוניים.
- התרומה המהותית היא **בניית גשרים תרבותיים** המבוססים על הכרה בעושרה התרבותי והרוחני של החברה הישראלית, במקום ניסיון למחוק את ההבדלים. בכך, ייווצרו **כתרונות בני קיימא**.

למה עכשיו?

הקיטוב הרגשי בישראל הגיע לרמות המסכנות את היסודות הדמוקרטיים, והוא מאיים על עצם קיומה של המדינה. החברה הישראלית מכגינה עייפות מהקיטוב וכמיהה לדרכי פעולה חלופיות. קיימים עדיין אמון בסיסי בדמוקרטיה ונכונות לדיאלוג, אך אלה הולכים ונשחקים. פורום "שובר שוויון" נולד מתוך הבנה שאין דרך לשוב לחברה אחת ללא בניית גשרים של אמון בין הזהויות המרכיבות אותה. הוא מציע מודל מעשי שממיר את שפת הפחד והעוינות לשפה של אחריות הדדית. זהו צעד ראשון לקראת שיקום ההון החברתי והאמון האזרחי – תנאי יסוד לקיומה של מדינה רבת פנים ולדמוקרטיה מתפקדת.

הקֶהֶל: דמוקרטיה רב ממדית לישראל

פרופ' אוריאל אבולוף וד"ר דנה אלכסנדר

בקצרה, הצעה מפורטת ומעשית להטמעת אסיפות אזרחים ומשאלי עם במערך המוסדי של דיון וקבלת החלטות בישראל. אסיפות ומשאלים יאפשרו לדון ולהכריע בסוגיות הליבה המפלגותיות, תוך חידוש אמון הציבור בעצמו ויצירת לגיטימציה מחודשת לשיטה הדמוקרטית, ככזו המאפשרת חיים משותפים בתוך מגוון ומחלוקת.

הסיבה למשבר

המשבר מזוהה ככשל מובנה של הדמוקרטיה בישראל, שהיא ייצוגית בלבד. זו אינה מספקת כלים לדיון בסוגיות ליבה ולקבלת הכרעות הזכות לגיטימציה רחבה; מונעת מאזרחים השפעה על החלטות מרכזיות, במיוחד בין בחירות; ומלבה את הקיטוב הרגשי בין קבוצות. התוצאה היא פוליטיקה פרסונלית ושטחית, מחסור בדיון ענייני בסוגיות עצמן, והתרוקנות האמון הציבורי בשיטה ובמוסדות הדמוקרטיים.

הגדרת הבעיה

הדמוקרטיה הייצוגית לוקה בשורת מגבלות מובנות, וכך המבנה המשטרי הקיים אינו מצליח לספק מענה לסוגיות ליבה מפלגות ואינו תומך בתרבות פוליטית דמוקרטית: הפוליטיקה הפכה ל"זירת גלדיאטורים" הסובבת סביב יריבות אישית וזהותית. שלושת האתגרים המרכזיים הם: **פוליטיקה כוחנית ומקוטבת** הנעדרת דיון מעמיק בסוגיות מהותיות; קושי בקבלת הכרעות בסוגיות ליבה, או קבלת הכרעות ללא **לגיטימציה ציבורית רחבה**; **משבר ייצוג ואובדן אמון** במוסדות הדמוקרטיים. נקודת המוצא להצעה היא הצורך **בהחייאה דמוקרטית** באמצעות הוספת ממדים חיוניים על הממד הייצוגי.

למה המנגנונים הקיימים אינם מספיקים?

- הפוליטיקה הייצוגית מממשת את ההיבט התחרותי בלבד של הדמוקרטיה, מונעת ביטוי להיבט ההסכמי החיוני אף הוא לדמוקרטיה מתפקדת, ואינה מאפשרת דיון ענייני וחתימה להסדרים הזוכים להסכמה רחבה.
- בחירת נציגים לכנסת בלבד, אחת לכמה שנים, אינה מעניקה לאזרחים כלים להשפעה משמעותית על החלטות לאומיות הוות גורל, בכלל ובין בחירות בפרט.
- הכרעות מרכזיות בעלות השלכות ארוכות טווח, הנותרות בגבולות הרוב הפרלמנטרי, אינן זוכות לגיטימציה הציבורית הדרושה וממשיכות להוות מקור לפילוג ולחוסר יציבות פוליטית.
- היעדר דיון ציבורי ענייני ומעמיק הקודם להכרעה הפוליטית מוביל להכרעות שאינן בהכרח ביטוי נאמן להעדפות המצביעים, במיוחד בסביבה פוליטית מקוטבת.

המודל המוצע

המודל הוא "דמוקרטיה רב ממדית", המשלב בין שלושה ממדים: הממד הייצוגי הקיים, הממד הדיוני (אסיפות אזרחים) והממד הישיר (משאלי עם), כאשר השלושה מקיימים ביניהם יחסי גומלין. המודל קובע שמשאל עם יתקיים תמיד בשילוב עם אסיפת אזרחים מקדימה, והוא מעניק כוח גם לאזרחים ליזום אסיפה ומשאל. המודל נשען על ניסיון של דמוקרטיות מצליחות בעולם (כדוגמת שווייץ, אורוגוואי ואירלנד) ומותאם למרקם החברתי-פוליטי המקומי.

איך זה יעבוד בפועל?

תוקם רשות ממלכתית עצמאית (הרשות לבחירות, לאסיפות אזרחים ולמשאלי עם) האחראית על ניהול תהליכי אסיפה ומשאל. ברשות תהיה "מועצת אזרחים" מייצגת, המורכבת מאזרחים מתחלפים, כדי להבטיח שקיפות ואמון ציבורי מרבי בניהול התהליכים.

משאלי עם יעוגנו בחוק, משלושה סוגים: **משאלי חובה** (לגבי שינויי גבול וריבונות, שינויים חוקתיים ומשאבי טבע לאומיים); **משאלי רשות** ביוזמת הכנסת; **ומשאלים ביוזמה אזרחית** (פרואקטיביים או תגובתיים), הדורשים רף חתימות של 12% מבעלי זכות הבחירה.

אסיפות אזרחים, המוקמות לפני כל משאל עם, יורכבו מאזרחים מן השורה שעלו בגורל והסכימו להשתתף, ואשר משקפים את כלל הציבור (לפחות מבחינת מגדר, גיל, אזור מגורים, לאום, זיקה דתית, רמת השכלה, רמת הכנסה). באסיפות יתקיים תהליך מובנה של למידה מעמיקה על הסוגיה ממקורות מהימנים; חשיפה למגוון עמדות ערכיות לגביה; דיון מונחה בין המשתתפים לגיבוש המלצות; והצבעה.

המלצות האסיפה שזכו לרוב יועמדו להכרעת הציבור, לצד הצעת הגורם שיזם את תהליך המשאל. החלטות הזכות לרוב במשאל יחייבו את הממשלה ואת הכנסת בהתאם לחוק.

התרומה המצופה לחברה הישראלית

- המודל יחזק את ריבונות העם ואת אמון הציבור בדמוקרטיה כשיטה שמעניקה לאזרחים קול ממשי והשפעה על החלטות גורליות.
- המודל יגביר את הלגיטימציה של הכרעות קשות, גם בעיני מתנגדיהן.
- הוספת הממד הדיוני תשיב לפוליטיקה הדמוקרטית את מהותה: דיון ציבורי ענייני והחלטה משותפת בסוגיות גורליות לחברה ולמדינה.
- המודל יחזק את המתאם בין המדיניות שמקדם שלטון נבחר לבין רצון הבוחרים, יגביר את הקשב והאחריות של נבחר הציבור.

למה עכשיו?

ישראל מצויה בשעת מבחן היסטורית ובמשבר שהגיע לשיאו מאז 7 באוקטובר. המבוי הסתום הפוליטי מונע התמודדות קולקטיבית עם שאלות הליבה. קיימת שעת כושר להתחדשות, המאופיינת במעורבות אזרחית גבוהה ובמיאוס רחב בפוליטיקה מקוטבת. אימוץ כלים דמוקרטיים חדשים מתרחש בעולם בתקופות של חוסר יציבות ושבר באמון בין האזרחים ובין האליטה הפוליטית.

יוזמת "הקהל" מציעה מסלול ריאלי וישים: הרחבה של כלים וערוצים דמוקרטיים מבלי להחליף את המוסדות הקיימים; חיזוק של שיח פוליטי ענייני ומושכל על פני התנצחות; ויצירת מערכת הכרעה שקופה, משתפת ומלמדת. זהו שינוי מדוד אך מהפכני – כינון מחדש של האמון והאחריות ההדדית בין האזרחים למדינה.

ישראל שבין הירדן לים: תוכנית ההסדרה

רוני אלון

בקצרה, הצעה למסגרת ריאלית-ליברלית להתמודדות עם האחריות הביטחונית והערכית, אשר מגיעה עם השליטה האפקטיבית הישראלית במרחב שבין הירדן לים. היוזמה מבקשת להציע שפה חדשה לחשיבה על ריבונות, אחריות, הגדרה עצמית לאומית ומעמד אזרחי במרחב המשותף. כל זאת, מתוך הכרה במציאות הקיימת ובאתגריה, ובאופן שתומך עתידים אפשריים שונים.

הסיבה למשבר

המשבר נובע מהכחשה של המציאות בפועל: ישראל שולטת אפקטיבית, ביטחונית וכלכלית, גם על מרחב יהודה ושומרון, אך לא הסדירה את המעמד והייצוג של מיליוני פלסטינים החיים בו כפרטים או כקולקטיב אוטונומי – קולקטיב המתקיים בפועל תחתיה ובמסגרתה, ולא כישות זרה ועצמאית. היעדר ההסדרה יוצר כאוס ביטחוני, מדיני, כלכלי וערכי המכרסם תחת היסודות הליברליים של ישראל.

הגדרת הבעיה

פתרון "שתי המדינות" במובן כשתי מדינות ריבון עצמאיות, כמו גם הסדר "המדינה האחת" לכל אזרחיה, אינם ישימים בעתיד הנראה לעין, ונראה כי יש על כך הסכמה ציבורית רחבה בישראל. השליטה הישראלית הביטחונית האפקטיבית במרחב, על נגזרותיה הכבדות, היא כורח מציאות ועובדה קיימת בעתיד נראה לעין, כאשר מרחב יהודה ושומרון על תושביו שוכן ב"שטח המת" וב"אקום נורמטיבי" של הריבונות הישראלית. אי נשיאה באחריות המגיעה עם השליטה מזין כאוס ביטחוני ופוליטי, קיצוניות, טרור ואנרכיה.

ההסדרים הקיימים סובלים מפגמים יסודיים ביטחונית וערכית: היעדר תיאוריית שינוי לטובת דה־רדיקליזציה של המרחב הזה; ואי מתן מעמד תחת שליטה מתמשכת ושליטה קולקטיבית של זכויות יסוד מזה, ובפרט חופש תנועה, מעמד וייצוג. נקודת המוצא אפוא היא ההכרה בכך ש**ריבונות, בין מבחירה או על כורחה, שווה אחריות**, בצד הצורך ליצור מתווה ריאלי-ליברלי לשלב ביניים, שאינו מכריע בשאלת הריבונות ואשר תומך עתידים אפשריים שונים.

למה המנגנונים הקיימים אינם מספיקים?

- **ביטחונית,** המצב הנוכחי נשען על שליטה ביטחונית הכרחית, אך ללא נשיאה באחריות. שליטה צבאית לבדה אינה יכולה לספק ביטחון: היא אינה מייצרת תשתית לדה־רדיקליזציה של המרחב; אינה מאפשרת פירוק שיטתי ומתמשך של מנגנוני הסתה ואינדוקטרינציה לשנאה וטרור; ואינה יודעת להציע אופק למי שבחר במתינות ובהתנגדות לאלמות. שליטה בלי אחריות מעצימה כוחות מסוכנים ומחסלת מתונים; מייצרת דלק לקיצונות – לא ביטחון ויצבות.
- **מדינית,** בעידן של הזדמנויות אזוריות והעמקת האינטגרציה של ישראל כמעצמה אזורית במזרח התיכון, ישראל צריכה להניח על השולחן הצעה מדינית פוזיטיבית, אחראית ויצירתית. כזו שיוצאת מנקודת הנחה של כורח השליטה הביטחונית והנשיאה באחריות

במרחב מצד אחד, ומכירה בקיומה של ישות לאומית פלסטינית אוטונומית מצד שני. תוכנית כזאת צריכה לשרטט אופק מדיני מדורג ולא מידי, שתומך אופק אמיתי של צמיחה ושגשוג לפלסטינים, נורמליזציה אזרחית והרחבת שיתופי הפעולה האזרחיים. ללא מהלך יזום מצידנו – שמתמודד ביושר עם מציאות השליטה הישראלית בשטחים – אחרים יבקשו לקבוע את החזון למרחב הזה במקומנו.

- **כלכלית**, המרחב מתנהל בפועל כיחידה אחת – אך ללא כללי משחק ברורים או הוגנים. הפער הזה יוצר "כלכלה שחורה" עצומה שפוגעת בכלכלה ובביטחון הישראליים, מזין ומתגמל שחיתות, ומעמיק את הפערים הכלכליים האדירים במרחב. פערים אלה מייצרים תסכול ומעודדים שחקנים קיצוניים לנצל את המצוקה. אי שוויון חריף בלי אופק לשינוי הוא מתכון לחוסר ביטחון ולחוסר יציבות.
- **ערכית**, שליטה צבאית מתמשכת באוכלוסייה אזרחית, ללא הסדרת מעמד וייצוג אזרחיים, חותרת תחת היסודות הליברליים של ישראל. היא אינה נעצרת בגבול המדומיין של "הקו הירוק", ומפוררת בעקביות גם את המוסדות והנורמות הדמוקרטיות והליברליים ב"ישראל הקטנה". כדי לשמור על קיומנו, איננו יכולים להתפשר על ביטחון; כדי לשמור על מי שאנחנו, עלינו לשאת באחריות – בלי לוותר על עקרונות יסוד של צדק והוגנות.

המודל המוצע

- "תוכנית ההסדרה" היא מתווה לשלב ביניים המציע הסדרת מעמד וייצוג במוסדות הריבונות האפקטיבית. התוכנית עומדת על ארבעה יסודות מרכזיים:
1. הגדרת **מעטפת חוקתית משותפת** לכל המרחב, שאינה תחליפית אלא משלימה לחוקה של "ישראל הקטנה" היהודית והדמוקרטית.
 2. **מעמד אזרחי ובסיס של זכויות** (כולל חופש תנועה ותעסוקה) לכל מי שחי תחת שליטה ישראלית מתמשכת, למעט למי שסווג כתושב עוין.
 3. מערכת של **מסלולי מעמד אזרחיים** אוניברסליים שיחולו בכל השטח, עם חופש בחירה ביניהם בכפוף לעמידה בקריטריונים.
 4. הסדרת **מעמד חוקי ומנגנוני ייצוג של האוטונומיה או "המדינה המשווית" הפלסטינית** כגוף משויך למערכת הישראלית.

איך זה יעבוד בפועל?

1. תוכר זכאות למעמד תושבות קבע מוגן וסל זכויות בסיסי (כולל חופש תנועה ותעסוקה בישראל) לתושבי האוטונומיה הפלסטינית, למעט מי שסווגו כעוינים.
 2. יוסדרו מסלולי מעמד דיפרנציאליים שיחולו אוניברסלית בכל השטח. מערכת זו תאפשר בחירה אישית, בכפוף לעמידה בקריטריונים, בין חבילות של זכויות וחובות, שייגזרו מאופי ועומק הקשר הרצוי למערכת הישראלית מזה, וממידת הבדלנות או האוטונומיה מזה:
- **אזרחות ישראלית** – מבטאת את הקשר העמוק ביותר בין אדם למדינתו. יש בה ממד של הזדהות, והיא משקפת נשיאה במלוא החובות שהיא מטילה וקבלת מלוא הזכויות שהיא מקנה.
 - **תושבות קבע ישראלית מוגנת** – משקפת קשר של השתתפות מוגבלת מבחירה

בקהילה האזרחית הישראלית. כמו במצב הנוהג כיום, היא מטילה פחות חובות מהאזרחות ואף מקנה פחות זכויות.

- **תושבות אוטונומיה פלסטינית מוגנת** – מעמד ברירת המחדל לאוכלוסייה הפלסטינית ביהודה ושומרון, המיועד למי שמשתייך באופן מלא לאוטונומיה או ל"מדינה המשויכת" הפלסטינית. מקנה זכויות פוליטיות מלאות במסגרתה, וזכויות מוגבלות לייצוג עקיף במערכת הישראלית, חופש תנועה ותעסוקה בכל המרחב וערבות ישראלית לנגישות לשירותים חיוניים. תושבות זו מטילה פחות חובות ביחס לאזרחות ולתושבות הקבע הישראליות ובהתאמה, מקנה פחות זכויות.

- **תושב עוין** – לצד מסלולי מעמד אלה, יוסדר סיווג ביטחוני של תושב עוין לכל אדם שמערכת הביטחון סיווגה כמי שמהווה איום לביטחונה של ישראל, אזרחיה ותושביה כולם (בהתאם לחוק המאבק בטרור). סיווג זה נועד לאפשר שימוש באמצעים מניעתיים חיוניים במציאות הקיימת, בדומה למצב הנוהג היום ובכפוף לפיקוח משפטי, לרבות שלילת חופש תנועה ותעסוקה.

3. יוסדר מעמדה של האוטונומיה או "המדינה המשויכת" הפלסטינית מול המערכת הישראלית, לרבות מנגנוני הייצוג שלה – אם בהסדר מוסכם (ייצוג קולקטיבי רחב) ואם בהסדרה חד צדדית (כפיפות מוגבלת באמצעות סנקציות אזרחיות, ומנגנוני ייצוג ועמידה מצומצמים ומוכווני פרט).

4. המעטפת החוקתית המשותפת תגדיר את המסגרת הנורמטיבית הנוהגת במרחב לשם הסדרה – לא לשם הכרעה.

התרומה המצופה לחברה הישראלית

- **יציבות וביטחון אזורי:** יצירת תשתית לדהירדיקליזציה של המרחב ולצמצום מעגלי אלימות דרך כלים אזרחיים, ולא רק צבאיים. התוכנית תאפשר לישראל להתמודד לראשונה גם על **תודעת הפרט הפלסטיני** – להציע אופק, להגדיל את מחיר הבחירה באלימות ובטרור ולחזק את התמריץ לנורמטיביות.

- **חיזוק הלגיטימציה הבינלאומית של ישראל:** הצגת מתווה פוזיטיבי ברוח העמקת שיתופי הפעולה האזוריים והאזרחיים מזה, והכרה בקיומה של ישות לאומית פלסטינית כמות שהיא – בזיקה עמוקה או "משויכת" למערכת הישראלית – מזה. מתווה אחראי, המתמודד ביושר עם המציאות בשטח ומחזיר את ישראל לעמדה יוזמת ולא מגיבה, ממקם אותה בעמדת עוצמה מדינית ולא רק צבאית.

- **חיזוק היסודות הליברליים של ישראל:** באמצעות שיקום הקשר מחויב המציאות שבין שליטה לבין אחריות – ביטחונית, אזרחית וערכית. רק הפסקת ההכחשה, והכרעה לשאת באחריות המגיעה עם השליטה, יאפשרו להעצים כוחות מתונים במרחב, לבדוד כוחות קיצוניים ולייצר אופק של שינוי ביחסים בין העמים.

- **מנוע לצמיחה ופיתוח כלכלי:** הסדרה כלכלית שמצמצמת את "הכלכלה השחורה", השחיתות, הטרור והפשע במרחב; שמתמרצת פיתוח משותף ומציבה אופק של שגשוג וצמיחה הדדיים.

למה עכשיו?

השליטה הישראלית הנרחבת במרחב היא עובדה קיימת זה קרוב ל-60 שנה. טבח 7 באוקטובר והמלחמה הרב זירתית שלאחריו רק חידדו את הכורח שבהמשך השליטה הביטחונית הישראלית – ואת הצורך בהתמודדות עמוקה ושיטתית עם אתגר הדהירדיקליזציה של המרחב כולו, מתוך מבט צופה פני עתיד שיתמוך שינוי הדרגתי ביחסים בין שני העמים.

היעדר הצעה ריאלי-ליברלית מעודכנת, שנקודת המוצא שלה היא ההווה, מזין את הכוחות הקיצוניים במרחב הפורחים בוואקום; פוגע בביטחון ובחוסן הלאומי והערכי של ישראל; ומחליש את מעמדה הבינלאומי והאזורי כמדינה שנגררת להגיב במקום ליזום.

"ישראל שבין הירדן לים" מציעה מתווה אמיץ וריאלי – לא פתרון קסם, אלא מסגרת פעולה ארוכת טווח הקושרת בין שליטה אפקטיבית לאחריות, והמשקמת את הקשר בין האינטרס הביטחוני, הערכי והמדיני של ישראל. זהו ניסיון להמיר שליטה צבאית מתמשכת בניהול אזרחי ומדיני מודע, אחראי והגון, המתמודד עם המציאות כפי שהיא – ומעצב אותה מחדש באחריות, מתוך שאיפה לאופק של שינוי טרנספורמטיבי ביחסים בין העמים.

קהילה, עיר, מדינה

החוזזה השלישי

בקצרה, מודל המבסס רשויות קהילתיות מוכרות בחוק עם אוטונומיה מורחבת לצד פיקוח מדינתי אדוק, ומביא תוכנית שלמה לטיפול ברובד שמתחת לשלטון המקומי. זאת, כמוצא מהמלכוד של "מדינת מגזרים" וה"חצרות האחוריות" שהיא מצמיחה, לעבר "מדינת קהילות" רבת פנים.

הסיבה למשבר

המשבר מוסבר דרך התפתחות החוזים החברתיים בישראל: מהחוזזה האחיד והחד גוני של "כור ההיתוך" לחוזים מגזריים נפרדים. מצב זה יצר "חצר אחורית" של קהילות המספקות בפועל שירותים חיוניים ללא פיקוח, תוך פגיעה בשוויון, עידוד שחיתות וערעור יסודות האזרחות.

הגדרת הבעיה

מדינת ישראל מצויה במשבר חברתי חמור ומתהלכת על פי תהום, עקב קריסה ממשית של החוזזה החברתי, פיצול עמוק בין מגזרים ומלחמת זהויות. המדינה משותקת עקב קונפליקט בלתי פתיר בין שני מודלים כושלים של קיום משותף: מודל הריכוזיות הכופה אחידות (החוזזה הראשון), מול מודל הביזור המפורר המבוסס על אינטרסים מגזריים צרים (החוזזה השני). המצב הקיים אף יצר "חצרות אחוריות", שבהן קהילות פועלות ללא פיקוח מדינתי וללא הגנה על הפרטים החברים בהן. נקודת המוצא להצעה היא הצורך הדחוף לסלול **דרך שלישית** – "החוזזה השלישית". הסדר מערכתי המכיל את הריבוי תוך שמירה על שותפות ויציבות, מתוך הבנה שלא ניתן להמשיך לחיות ב"וילות מנותקות בג'ונגל" של זהויות. בהסדר החדש, הקהילה והעיר אינן יריבות למדינה, כי אם נדבכים משלימים שלה.

למה המנגנונים הקיימים אינם מספיקים?

- המנגנונים הקיימים יצרו מצב של **"חצר אחורית"** לא מוסדרת, שבה קהילות מאורגנות פועלות כ"מיני מדינות" ללא שקיפות ואחריותיות מספקת, וללא הגנה על זכויות הפרט.
- במקביל, מערכות השירותים הציבוריים מתוכננות ברמה הלאומית על פי "אזרח ממוצע" שבפועל, אינו קיים. כתוצאה מכך, נוצרים **שירותים גנריים שאינם מותאמים** תרבותית לצרכים הספציפיים של קהילות שונות, ואשר מעוררים מאבק בלתי פוסק על צביונם.
- **ביזור לרשויות המקומיות אינו מספיק**, שכן הוא אינו פותר את בעיית החוזים המגזריים ואינו נותן מענה לפסיפס העשיר של קהילות שונות בתוך הערים.

המודל המוצע

המודל המוצע הוא **מבנה משולש של קהילה-עיר-מדינה**. מודל זה מבוסס על דימוי של בית ישראלי בעל שלושה מרכיבי יסוד: **השלד** (עמודי היסוד הקיומיים, חובות וזכויות אחידות), **הסלון** (המרחב לעיצוב הזהות המשותפת והישראליות) ו**החדרים** (מרחב הזהות הפרטיקולרית וריבוי הפנים).

הפתרון המוסדי המרכזי הוא כינון **"רשויות קהילתיות"** כרובד שלטוני שלישי, רשמי ומוכר בחוק, לצד המדינה והרשויות המקומיות.

איך זה יעבוד בפועל?

הרשויות הקהילתיות לא תתבססנה בהכרח על טריטוריה, אלא על השתייכות וולונטרית של אזרחים לבחירתם, בהתאם לערכיהם, צוריהם ותחומי העניין שלהם. רשויות אלו תקבלנה סמכויות מוגדרות ומשאבים ציבוריים לנהל תחומים כמו תוכניות לימוד ייחודיות, שירותי רווחה מותאמים, תרבות ופנאי, תחת פיקוח ורגולציה. המערכת תבטיח זכות יציאה מוחלטת ובלתי מותנית לכל חבר קהילה. היא תאפשר למדינה לנהל את הקהילות, לפקח ולתמרץ אותן באמצעות "מטריצת התרומה הקהילתית", המעודדת תרומה כלכלית וחברתית לכלל החברה הישראלית.

המודל שואף ליצור **"חוזה שלישי"** בין האזרחים למדינה – כזה שאינו מבוסס על כפייה או אחידות, אלא על **הכרה, שותפות וביזור סמכויות**.

התרומה המצופה לחברה הישראלית

- המודל ייצור **חברה שבה הגיוון הוא מקור כוח ולא חולשה**.
- המערכת תחולל "ריבוי אחדות", תשפר את איכות השירותים הציבוריים ותתאים אותם לצרכים אותנטיים.
- יצירת מערכת תמריצים חדשה תעודד אחריות חברתית וכלכלית ותבטיח שמי שתורם לחברה יקבל השבה הולמת.

למה עכשיו?

ישראל מצויה ברגע קריטי של קריסה בלב האומה. האירועים האחרונים – ממבול הבחירות, דרך הרפורמה המשפטית ועד טראומת 7 באוקטובר – חשפו קרעים מוחלטים והובילו להתפרקות פנימית. עלינו לבחור בין התפרקות לבין בנייה מחודשת של אבן הפינה של חיינו המשותפים. החלפת "מערכת ההפעלה" הבסיסית של המדינה, ליצירת תשתית חדשה לפתרונות מדיניות מגוונים, היא משימה חיונית ודחופה.

המודל של "קהילה, עיר, מדינה" מציע דרך מוסדית להתמודדות עם ריבוי זהויות מבלי לפרק את המדינה, באמצעות חלוקה חכמה של סמכויות והכרה רשמית בגיוון החברתי כבסיס לכוח, לא כאיום. זהו צעד מתון אך מהפכני – חוזה שלישי שבו המדינה מחבקת את הקהילות המרכיבות אותה, במקום להיאבק בהן; והקהילות מחבקות את המדינה המתכללת אותן, במקום להיאבק בה.

טבלאות מסכמות: השוואה בין מרכיבי היוזמות

הסיבה למשבר

בחירה בתקצוב	גשרים של אמון	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
המשבר מזהה כהצטרפות של מתחים זהותיים ותרבותיים, לצד מנגנון תקציבי פוליטי שמעניק כוח עודף לקבוצות קטנות וזהותיות. התקצוב הממשלתי בתחומי דת, תרבות ורוח נתפש כבלתי פרופורציונלי ואינו משקף את רצון הציבור הרחב. כך נוצר מעגל שמזין קיטוב: קבוצות קצה מקבלות עוד ועוד משאבים, הציבור הרחב מתוסכל, והאמון במוסדות נשחק.	המשבר נובע משילוב של קיטוב רגשי־זהותי חריף והיעדר אמון במוסדות המדינה. לצד קרבה רעיונית מסוימת בין חלקים מהימין ומהשמאל הליברלי, הקרע הזהותי הולך ומעמיק ופוגע לא רק בלכידות החברתית, אלא גם ביכולתה של הדמוקרטיה הישראלית לתפקד, לקבל החלטות וליישם רפורמות.	המשבר מזהה ככשל מובנה של הפוליטיקה בישראל, בהיותה ייצוגית ולא מייצגת; לא מספקת כלים לדיון בסוגיות ליבה; לא מצליחה להגיע להכרעות הזכות ללגיטימציה רחבה; ומונעת מאזרחים השפעה על החלטות מרכזיות. תחת זאת, היא מלבה טינה ואיבה, מחוללת זירת גלדיאטורים פרסונלית ושטחית, שוחקת עד דק את האמון הציבורי, ומעצימה ציניות על חשבון תקווה.	המשבר נובע מהכחשה של המציאות בפועל: מכורח הנסיבות הביטחוניות, ישראל שולטת אפקטיבית במרחב (הדיון מתמקד ביהודה ושומרון ולא עוסק ברצועת עזה), אך נמנעת מלהסדיר את מעמדם של מיליוני פלסטינים החיים בו או את מערכת היחסים המחייבת בין האוטונומיה הפלסטינית לבין המערכת הישראלית. היעדר ההסדרה יוצר כאוס ביטחוני, מדיני ופוליטי המכרסם תחת היסודות הליברליים של ישראל.	המשבר מוסבר דרך התפתחות החוזים החברתיים בישראל: מהחוזה האחד של כור ההיתוך ("חזזה ראשון") לחוזים מגזריים נפרדים ("חזזה שני"). מצב זה יצר "חצר אחורית" של קהילות המספקות בפועל שירותים חיוניים ללא פיקוח, תוך פגיעה בשוויון, עידוד שחיתות וערעור יסודות האזרחות.

העברת הכוח ממערכות לאזרחים (מ־Top-down ל־Bottom-up)

בחירה בתקצוב	גשרים של אמון	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
ההצעה מעבירה חלק מהשליטה התקציבית לידי האזרחים עצמם: כל משלם מס יוכל לייעד 2.5%-3% ממס ההכנסה שלו לתקנות או לעמותות בתחומי דת, תרבות ורוח. המהלך מאפשר לאזרחים להשפיע במישרין על חלוקת משאבי המדינה, ולא להיות תלויים אך ורק בהחלטות פוליטיות קואליציוניות.	המודל מייחס חשיבות רבה לשיחה בין אזרחים, תוך מתן קרדיט מוסרי והכרה בפחדים, כדרך להתמודד עם השסעים המאפיינים את המערכת הפוליטית. היוזמה מתמקדת בפוליטיקה מבוססת יחסים ולא מבוססת מוסדות. הדגש הוא על יצירת תהליכי דיאלוג והסדרה בין קבוצות, מתוך תפישה שהאזרחים עצמם, דרך שיח מתון ומובנה, יכולים להיות שותפים פעילים בפתרון מחלוקות.	המודל מציע מעבר לפוליטיקה פתוחה באמצעות דמוקרטיה ישירה (משאלי עם) ודיונית (אסיפות אזרחים בהגרלה), שיעניקו ריבונות אמיתית לעם, יקטינו מתחים ויאפשרו לגבש הסכמות רחבות. הכלים הללו יחייבו את נבחר הציבור להיות קשובים לעמדות הציבור, ויבטיחו שהחלטות שתקבלנה לאחר דיון ציבורי פתוח ומושכל.	בלב ההצעה מערכת מסלולי מעמד לבחירה, המשקפים את עומק היחסים עם המערכת הישראלית מזה ועם האוטונומיה הפלסטינית מזה. מעמד של "אזרח ישראלי", "תושב קבע ישראלי מוגן" ו"תושב אוטונומיה פלסטינית מוגן" משקפים חבילות שונות של זכויות וחובות, עם אפשרות מעבר ביניהן בכפוף לעמידה בקריטריונים.	ההצעה מבקשת לבזר את מוקדי הכוח מהמדינה הריכוזית לקהילות וולונטריות. כל אזרח יוכל לבחור להשתייך לרשות קהילתית התואמת את צרכיו ורצונותיו, ובכך לקבל יכולת השפעה ישירה על השירותים שהוא מקבל. המעבר הוא מיחסי מגזר־מדינה ליחסי קהילה־מדינה.

הידוק הקשר בין זכויות לחובות

בחירה בתקצוב	גשרים של אמן	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
החובה לשלם מיסים מתחברת כאן ישירות לזכות להשפיע על ייעודם. הזיקה הזו מחזקת את תחושת האחריות והשותפות האזרחית, בכך שמשלם המס אינו רק תורם, אלא גם שותף בהחלטה.	החיבור מתבטא בהכרה בכך שלכל קבוצה יש מערכת ערכים לגיטימית, ושהשתתפות אמיתית בתהליך מחייבת כבוד הדדי. האחריות האזרחית נמדדת בנכונות להקשיב, להכיר בלגיטימיות של האחר ולבנות פתרונות משותפים – כך שזכויות (הכרה וזהות) נשענות על חובות של הקשבה ודו־שיח.	השתתפות פעילה בדיון ובהכרעה הציבוריים בסוגיות מפתח נתפשת כחלק מהאחריות האזרחית. הזכות להשפיע קשורה בנכונות להשקיע בלמידה, בהקשבה ובהכרעה עצמאית ועניינית, במקום לסמוך רק על הנציגים. המודל אף מדגיש את אחריות נבחר הציבור כלפי האזרחים: אסיפות ומשאלים מאלצים את הפוליטיקאים להתחשב ברצון האזרחים לא רק לעת בחירות, כי אם באופן מתמשך.	כל תושב תחת שליטה ישראלית מתמשכת יהיה זכאי לחבילת זכויות בסיסיות (הגנה משפטית, חופש תנועה ותעסוקה, נגישות לשירותים חיוניים), אך במקביל, יוגדרו זכויותיו הפוליטיות וחובותיו לפי מסלול המעמד הנבחר. הסדרי המעמד מאפשרים מעבר וזכות יציאה ומבוססים על בחירה ועמידה בקריטריונים, ולא על רקע אתני כבמצב הנוהג כיום.	ה"חזקה השלישית" מבקש לתת מקום לריבוי קהילות, בצד חבילה אחידה של זכויות וחובות החלה על כולם. מערכת הקהילות המוצעת תאפשר למדינה לנהל את הקהילות, לפקח ולתמרץ אותן באמצעות "מטריצת התרומה הקהילתית", המעודדת תרומה כלכלית וחברתית לכלל החברה הישראלית מתוך חיבור מחודש בין זכויות לחובות ובין תרומה לתקצוב.

זהות

בחירה בתקצוב	גשרים של אמן	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
התחומים שנבחרו – דת, תרבות ורוח – הם מוקדי קונפליקט זהותי בחברה הישראלית. המנגנון מבקש לנטרל את יתרון של קבוצות קצה באמצעות חלוקה יחסית, לפי בחירתם של כלל משלמי המס. בדרך זו, הזהות אינה מוכתבת "מלמעלה" אלא מתורגמת לבחירות אזרחיות פלורליסטיות.	זהות אינה מוצגת כמכשול שיש לעקוף אלא כמרכז המחלוקת. בניגוד למודלים שמעדיפים להימנע מסוגיות זהותיות, היוזמה מציעה התמודדות ישירה אך רגישה עם נושאים אלו: יחסי דת ומדינה, יחסי יהודים-ערבים, זהות יהודית ותפקידה של המסורת ועוד. חלק מהמתודולוגיה הוא שימוש בשפה תרבותית ערכית המובנת ומכובדת על ידי כל קבוצה, במקום שפה אקדמית או פוליטית זרה.	הבדלי זהות (לאומית, דתית, אידיאולוגית) הם אמיתיים, אך פוליטיקה ייצוגית ותחרותית מקצינה את השפעתם, תוך הדגשת המפריד על פני המשותף. הפתרון המוצע אינו עוקף זהויות אלא מעודד בירור פתוח, ענייני ומושכל במחלוקות עצמן, תוך צמצום המיקוד ביריבות הזהותית; מתן קול אמיתי ומשפיע לכלל האזרחים, וקבלת הכרעות הזכות ללגיטימציה רחבה.	היוזמה מציעה להכיר במציאות שבה אין חפיפה הכרחית במרחב בין השתייכות לאומית-פוליטית לבין מיקום גיאוגרפי. היא מבקשת לתקן את הפגמים המהותיים בהסדרי הריבונות המרובדת ומסלולי המעמד הדיפרנציאליים הנוהגים היום, ולהסדירם על פי עקרונות יסוד המשרתים את האינטרס הביטחוני והמדיני של ישראל, והשומרים על חוסנה הערכי.	המוקד הוא המעבר ממגזריות לקהילתיות. קהילות שונות מבטאות זהויות מגוונות תוך שמירה על חוזה אזרחי משותף. הזהות המגזרית נתפשת ככוח מפלג ומונופוליסטי, בעוד הזהות הקהילתית נתפשת כבסיס לחיים משותפים.

תפקיד האזרח

בחירה בתקצוב	גשרים של אמון	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
האזרח הופך לשחקן ישיר במנגנון התקציבי: עליו לבחור לאן להקצות חלק ממס ההכנסה שלו, מתוך אחריות לשקיפות ולשיקוף העדפות ציבוריות. בכך מתווספת לאזרח זירה נוספת של השפעה פוליטית מעבר להצבעה בבחירות.	האזרח נתפש כשותף פעיל בבניית אמון. תפקידו אינו רק להביע דעה אלא להשתתף בתהליך של דיאלוג, להכיר בלגיטימיות של ערכי הקבוצה האחרת תוך שהוא מצפה שיכיר בערכיו, ולפתח יחד מנגנונים לפתרון. בכך, ובאימוץ תובנות בגישת "סוציולוגיה של משמעות", המודל מבוסס על מתן אמון ראשוני באזרח וביכולתו להשתתף בדמוקרטיה.	האזרח נתפש כריבון מהותי ולא סמלי בלבד. תפקידו אינו מסתכם בלהצביע בבחירות אחת לכמה שנים, אלא עליו להיות שותף פעיל: להיות נכון להשתתף באסיפות אם יעלה בגורל, לעקוב אחר דיוניהן, ללמוד על הסוגיות העומדות להכרעה ולהיחשף לדעות שונות, לגבש עמדה עצמאית ההולמת את ערכיו ולהצביע במשאל. בכך, הריבון האמיתי אינו האליטה הפוליטית, כי אם האזרחים עצמם.	תפישה מודולרית ומרובדת של האזרחות, בראי אופי היחסים עם המערכת הישראלית מזה, ועומק האוטונומיה התרבותית או הלאומית מזה. זאת, באופן שנועד לתת מענה למציאות בשטח, שבה תושב האוטונומיה הפלסטינית מממש את זכויותיו הפוליטיות המלאות באוטונומיה, אך זכאי לזכויות יסוד ולייצוג גם במערכת הישראלית, שבמסגרתה פועלת האוטונומיה ושאליה הוא כפוף.	האזרח אינו נתון עוד לחוזה מגזרי המוכתב "מלמעלה", אלא שותף פעיל בבחירת קהילה ובהתנהלותה. יש לו חופש בחירה להשתתף או לעזוב, אחריות להשתתף, ויכולת להשפיע ישירות על השירותים והערכים בתוך קהילתו.

תפקיד המדינה

בחירה בתקצוב	גשרים של אמון	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
המדינה פועלת כגוף המספק את המנגנון (רשות המיסים, תקנות) אך מתנתקת מתוכן הבחירה.	המדינה, באמצעות הרשות המחוקקת, מייצרת מנגנונים לתקופת עיון ואסיפות אזרחים בהתאם לחוק.	תפקיד המדינה להסדיר בחוק את המנגנונים המבטיחים את ריבונות העם (אסיפות ומשאלים) ולהפעילם באמצעות רשות עצמאית כך שיהיו הוגנים ותקפים ויזכו לאמון ציבורי.	הבחנה בין מושג ה"מדינה", כמייצגת קהילה פוליטית לאומית, לבין מסגרת הריבונות האפקטיבית במרחב, הדורשת יצירה הדרגתית של מוסדות תשתית כלכליים משותפים לצד שמירה על הפרדה לאומית ופוליטית.	המדינה נשארת כגוף על רגולטורי, המכיר בקהילות ומפקח עליהן. במקביל, המדינה נסוגה, ככל שניתן, מניהול ישיר תחומים כמו תוכניות לימוד ייחודיות, תרבות ופנאי, ומעבירה אותם לניהול הקהילות עצמן, תחת פיקוח ורגולציה.

מוסדות מתווכים ומנגנוני פיקוח

בחירה בתקצוב	גשרים של אמון	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
ועדה מלווה, נציב תלונות, מדדים גלויים, שקיפות בפרסום תוצאות והעברת כספים.	אסיפות אזרחים בליווי יחידה ייעודית הכפופה ליו"ר הכנסת; תקופות "עיון" בליווי ועדה מיוחדת; ומנגנון שיתוף ציבור רחב.	רשות ממלכתית ייעודית למשאלי עם ואסיפות אזרחים, שבה "מועצת אזרחים" עם הרכב מייצג וחברים מתחלפים; כפיפות הרשות לביקורת שיפוטית.	הסדרת מנגנוני ביקורת שיפוטית, ייצוג ועמידה ישירים ועקיפים, כתלות בתרחישי יישום: במסגרת הסדר מוסכם, שיאפשר עיצוב משותף של המוסדות; או במסגרת חד צדדית, שתאפשר יישום חלקי ומצומצם.	רשויות קהילתיות מוכרות בחוק; הכרה משפטית בקהילות; פיקוח ורגולציה של "הרשות להגבלים קהילתיים" לצד אוטונומיה קהילתית.

היקף השינוי המוצע

בחירה בתקצוב	גשרים של אמן	הקהל	ישראל שבין הירדן לים	קהילה, עיר, מדינה
שינוי ממוקד בתחום התקציבי: ניתנת לאזרחים היכולת לבחור את תחומי התקצוב, באופן שמחזק את הקשר בין הציבור למדינה.	שינוי מתודולוגי-תרבותי: מנגנונים דמוקרטיים חדשים מחזקים את יחסי הגומלין בין הרשות המחוקקת ובין האזרחים, תוך הדגשת דיאלוג ואמון.	מהפכה של תקווה, מוסדית ותרבותית: באמצעות הוספת מנגנונים דמוקרטיים מוכחים וחדשים, מקודמת אמנה אזרחית חדשה המבוססת על אמון, אחריות וערכות הדדיות, ונוצרת תרומה לפתרון בעיות הליבה של החברה הישראלית. בכך נוצרת תמורה חיובית בתרבות הפוליטית, ביחסים החברתיים ובתפקוד המוסדות הקיימים.	שינוי מהותי: מוגדרת מסגרת פוזיטיבית נורמטיבית לעומק ולגבולות האחריות הישראלית לביטחונם וחיייהם של כלל מי שחי תחת שליטתה האפקטיבית, מתוך הכרה בצורך בהמשך שליטה ביטחונית ושמירה על ביטחון וזכויות אדם במרחב, ללא הכרעה בשאלת הריבונות הפורמלית.	שינוי מבני יסודי: נוסף רובד שלטוני חדש (קהילה) כמרחב פעולה נוסף, המחבר בין הפרט, הקהילה, העיר והמדינה.

במקום מבוא | הקריאה העולה מן היוזמות

אהוד פראוור, אסף שפירא, מורן נגיד, עמיחי פישר

חלק זה, שנכתב בידי צוות "החממה", מבקש להציע לקוראיו תפישת על: מה עולה כקריאה לציבור ולפוליטיקה מההצעות השונות. זיהינו ארבע תמות מרכזיות:

1. העברת משקל מהמערכת הפוליטית לאזרחים
2. מתן ביטוי מוסדי לזהויות שבטיות או קבוצתיות
3. חיזוק המנגנונים הקהילתיים והמקומיים – פירוק מבני כוח מקבעי קיטוב
4. הידוק הקשר בין חובות וזכויות

בכל אחת מהמשקפות הללו תיסקרנה היוזמות, ותיבחן התרומה של כל יוזמה לחשיבה על התמה המסוימת. כל פרק נכתב כשלעצמו כדי להנחיל את כלל ההיבטים העולים מן היוזמות לתמה שבה הוא עוסק. כתוצאה מכך ישנה חזרתיות מסוימת בין הפרקים, אבל זאת כדי לאפשר לכל פרק מתן תמונה שלמה. ניתן לקרוא אותם באופן סלקטיבי לפי מידת העניין של הקורא בכל נושא.

העת הישראלית – המצע שעליו צומחת "עיתידים לישראל 2025"

תוכנית עתידים לישראל יצאה לדרך בתחילת 2023 על רקע משבר חברתי-פוליטי מהחריפים שידענו, בעקבות הצגת הרפורמה המשפטית ומחאות הענק נגדה. בהתאם לאופיו הדואלי של המשבר, הכורך יחד מחלוקת חוקתית-משטרית עקרונית עם שסעים חברתיים-אידיאולוגיים עמוקים, חממת הרעיונות של עתידים לישראל הולידה הצעות לסדר ממשלי-חברתי חדש. סדר המקיים קשר הדוק כמעט בין החלוקה ה"שבטית" ובין מבנה הממשל ומוסדותיו.

פרוץ אירועי 7 באוקטובר והמלחמה שבאה בעקבותיהם יצרו אקלים ציבורי חדש: האירועים הקיומיים כמו חידשו את ברית הגורל בין חלקי העם והולידו ביטויים מפעימים של התגייסות, אחריות וסולידריות אזרחית, עד כי נדמה היה שהקיטוב והפלגנות הולכים ונחלשים. אלא שהרחבת המלחמה ומחיר הדמים הכבד שלה, חשיפת המחדלים שקדמו לה, משבר המפונים מבתייהם, סוגיית השבת החטופים, אי גיוס החרדים וסדרי העדיפות – כל אלה הציפו ואף החריפו את השסעים והמחלוקות. אשר למשבר האמון בממשלה ובמוסדות הדמוקרטיים, נראה כי הוא מעולם לא היה עמוק ומתסכל כל כך. מציאות זו הבהירה את ההכרח לשוב ולעסוק במערכות הגומלין שבין האזרחים לבין המדינה ובין הקבוצות לבין עצמן; ואת גודל חלון ההזדמנויות לעסוק בשאלות אלו, ודרכן – להוביל ולאמץ שינויים משמעותיים בשדה המדיניות, החברה והפוליטיקה בישראל.

הסבב השני של עתידים לישראל צמח אפוא באקלים ציבורי המסמן דחיפות וכורח שנולדים ממציאות איומה, אך גם מתוך תקווה כי בשלה העת לעדכן ולשנות את המערכת מבפנים. הגם שהקיטוב החברתי נותר בעינו, ויש יאמרו שההזדהות ה"שבטית" והיריחוק בין החלקים השונים בחברה רק העמיקו והאפילו על האפשרות לחיות ואולי אפילו לחשוב במונחים של "שבת (ואולי שבט) אחים יחד", קולות שונים דורשים לשבור כעת את החלוקות המסורתיות ולהציע חיבורים חדשים. לאפיין ולתת קול ל"קבוצות ביניים", שאינן חוסות תחת החלוקה השבטית-

זהותית הקשיחה. זאת, באמצעות מנגנונים חדשים לקבלת החלטות ולחלוקת משאבים ומבנים חברתיים-קהילתיים רבי גוונים, ומתוך הנחה שהמבנה הקיים רק מחזק את הקיטוב, מתרגם אותו לשדה הממשלי ויוצר חוסר התאמה בינו ובין הדינמיקות המתהוות במציאות. הסולידריות המעודכנת שנבנתה בשנתיים של מלחמה, וחיוניות התגובה והמעורבות הישירה של החברה האזרחית, חשפו עד כמה עמוק הוא חוסנה הלאומי של החברה בישראל, ועד כמה מרכזית וחשובה היא מעורבותם הבלתי אמצעית של האזרחים. בכך מובלעת ההבנה כי בניסוח הפרק הבא של הממלכה, חייבים לקחת חלק אלו שקמו להצילה מעצמה.

מגמות אלו ניכרות היטב בהצעות שלפניכם, והנחת העבודה במרביתן זהה: המבנה הפוליטי-ממשלי הקיים, אשר משמר את העוצמה בידי האליטות הישנות של השבטים, מעמיק ניכור חברתי, מסכל השתלבות ומסמן אופק בלתי הוגן, וספק אפשרי, לקיום המשותף – אינו מייצג את החברה המורכבת. הוא מביא אותה שוב ושוב לכדי מבוי סתום. במובנים רבים, עתידים לישראל 2025 היא בבחינת המשך ופיתוח רעיוני וערכי של קודמתה (על כן נמליץ לקרוא אותן יחד). אך בעוד ששם נוסחו ההסדרים כהתפכחות מאשליית האחידות הזהותית, כעת מבקשות היוזמות לצאת מהמבנים המסורתיים. הן חותרות לצורות חדשות של זהויות ויחסי קהילה-מדינה, ולהעמקת ההשפעה של השדה החברתי-אזרחי על תהליכי המדיניות. בכך, הן מחלצות מהתפישה השבטית רעיונות שהמיקוד שלהם אינו מונח דווקא ביחסים של המוסדות עם השבטים – "מלמעלה", כי אם ביחסים בין הפרטים המרכיבים את השבטים, והחברה בכללותה, לבין התהליכים הציבוריים עצמם – "מלמטה", תוך הישענות על מודלים שנוסו בהצלחה בעולם כמענה למשבר הדמוקרטיה. באופן זה, מ"עדכון החומרה" בתוכנית מ-2023, ניגשת כעת עתידים לישראל לתיקון **"מערכת ההפעלה"** של החברה הישראלית.

בשורת שיבתם של עשרים החטופים החיים לארץ והסכם הפסקת האש המסמן את תקוות סיומה של המלחמה הקשה בעזה מחדד עוד יותר את הדיסוננס המונח בין שני הקטבים המוצגים. מחד, השמחה וההתרגשות שהציפו את לבבות הישראלים ומילאו את הרחובות בעקבות חזרתם 'הביתה' של אנשים שהיו זרים לרובה המוחלט של החברה ערב חטיפתם העניקו משמעות עדכנית וכנה כל כך למושג היהודי שחשבנו שאבד מאתנו "כל ישראל חברים" והיוו הוכחה שמדינת ישראל, למרות עומק השונות וריבוי המחנות, מחזיקה ביסודות משותפים שתמכו ועודדו הן את הלוחמים בחזית הן את המפגינים בכיכרות להילחם על מה שחשוב באמת. מאידך, פעמי הבחירות המתקרבות ומחירי המלחמה הקשה, מציפים ביתר שאת כאבים ותסכול סביב מחלוקות השסע הישנות כמו התביעה לגיוס החרדים ומחלוקות חדשות, כמו מתכונתה של ועדת חקירה ממלכתית. מבחינה זו לא שינו החזרת החטופים החיים וסיומה או השעייתה של המלחמה של הרלוונטיות של ההצעות המוגשות כאן.

ספרות מדע המדינה מזהה שלושה פרמטרים עיקריים להצלחה ולחסון של חברות דמוקרטיות: הון חברתי, הנמדד באיכות הקשרים החברתיים בין האזרחים ובמידת האמון במוסדות השלטון; מוסדות חזקים; וסיפורים משותפים. על פי היגיון זה, מאמץ הליבה העובר כחוט השני בכל היוזמות שלפניכם הוא בטיפוח ובפיתוחו של רכיב ההון החברתי הישראלי. בבסיסו של מאמץ זה מונחת ההכרה בכוחו הגדול של "הסיפור המשותף", ובפרט בעידן שלאחר 7 באוקטובר. קל מאוד לזהות במגמה זו, המבקשת להעניק מקום מרכזי לאזרחים עצמם, את הסנטימנט שהתפתח במהלך שנתיים של מלחמה ואשר הוכיח, בעיני רבים, את

עוצמתו האדירה של הציבור מכאן; ואת בעיות העומק של הדמוקרטיה הישראלית ושל המערכות הציבוריות מכאן. מבט מפוקח יגלה שהמגמה אינה ייחודית לישראל. גם אם הביטויים הספציפיים של המשבר בישראל מושפעים מאוד מהמבנה החברתי-תרבותי הספציפי שלה ומהנסיבות הייחודיות שלה, מדובר במגמה המאפיינת דמוקרטיות רבות בעולם, המתמודדות עם מה שמכונה "משבר הדמוקרטיה". משבר זה מתבטא, בעיקר, בירידה באמון ובהשתתפות בפוליטיקה ובקיטוב חברתי חריף. דמוקרטיות שונות אימצו בתגובה לכך מנגנונים שונים המעבירים עוצמה לציבור, מתוך הכרה – המשותפת גם ליוזמי ההצעות כאן – שהדמוקרטיה הייצוגית ה"רגילה" לא רק שלא מסוגלת להתמודד עם אתגרים אלה, היא אף מחריפה אותם.

לפנינו, אם כן, גם תובנה מתודולוגית חשובה: ככל שניתן, אין צורך "להמציא את הגלגל" – תמיד עדיף להסתמך על מודלים קיימים שכבר נוסו, להתאים אותם למציאות הישראלית וללמוד מהם מה עובד ומה פחות. הדוגמאות הבולטות הן אלו של יוזמת "**הקהל**", שהסתמכה במוצהר על המודל האירי של אסיפת אזרחים שלאחריה משאל עם, ושהביעה רתיעה ממשאל ללא אסיפה מקדימה בעקבות ניסיון מר בעולם; ושל "**בחירה בתקצוב**", שהזכירה מנגנוני ייעוד מס במדינות שונות. אך גם היוזמות האחרות מזכירות דוגמאות ממדינות אחרות ("**ישראל שבין הירדן לים**", בהקשר של מודלים מורכבים של אזרחות וריבונות בפורטו ריקו ובאיחוד האמירויות) או מהדהדות אותן ("**גשרים של אמון**", בהקשר של מודלים לדיאלוגים בין קבוצתיים במדינות שסועות; ובמידה פחותה גם "**קהילה, עיר, מדינה**", בהקשר של ביזור עוצמה במדינות רבות לקהילות מקומיות וקבוצות זהות).

תמה ראשונה |

העברת משקל מהמערכת הפוליטית לאזרחים

כלל היוזמות בתוכנית עתידיים לישראל 2025 מציעות להעביר, באופנים שונים, חלק מהעוצמה מהמערכת הפוליטית לציבור הרחב. זהו "הסיפור הגדול" שלהן, או לפחות אחד מהם: השאיפה להפוך את ישראל מדמוקרטיה ה"שבויה" בידי המבנה הפוליטי הארכאי והאליטות הפוליטיות (שרים וחברי כנסת, אך גם רבנים, עסקנים ואפילו הרשות הפלסטינית), לדמוקרטיה שבה האזרחים עצמם, על גווניהם השונים, הופכים לשותפים מלאים בעיצוב גורלם ועתיד המדינה. קל מאוד לזהות בתמה הזו את הסנטימנט שהתפתח לאחר 7 באוקטובר. האסון הרי הוכיח (לפחות בעיני רבים) את עוצמתו האדירה של הציבור, כנגד החולשה הנוראית של המדינה. התקופה שחלפה מאז המחשיה גם את הפוטנציאל לשינוי "מלמטה" – וגם את החסמים לכך, שלפחות בחלקם נובעים מהמבנה הפוליטי הפגום ומחוסר שיתוף הפעולה (ואף ההתנגדויות) "מלמעלה".

כלים דינמיים וישירים

שתיים מהיוזמות מתמקדות בהרחבה של השפעת האזרחים, מעבר לבחירות התקופתיות לכנסת או לתנועות מחאה אזרחיות. זאת, באמצעות הוספת מנגנונים שיחזירו את הציבור אל לב הפוליטיקה; שיאפשרו לו מעורבות ישירה רבה יותר בחיים הפוליטיים דרך מכש, דיון והצבעה.

יוזמת **"הקהל"** מציעה להוסיף לדמוקרטיה הישראלית הייצוגית שני כלים מרכזיים: "כלי דיוני" של אסיפות אזרחים, ו"כלי ישיר" של משאלי עם. למעשה, מדובר בתהליך אחד – שראשיתו בהעלאת הצעה מסוימת, המשכו בקיום אסיפת אזרחים שתדון בה, וסופו במשאל שיכריע לגביה. ההצעה מתארת בפרוטרוט את שלבי התהליך: הנסיבות שבהן תעלה הצעה לאסיפת אזרחים (לרבות האפשרות לציבור עצמו להעלות נושאים), הגופים שינהלו את התהליך, כיצד בדיוק תיראה האסיפה, כיצד ינוסחו השאלות למשאל, וכיצד הוא יערך. הרעיון הוא לא להחליף את הכנסת והממשלה, אלא להשלים אותן: לאפשר דיון ציבורי עמוק ומושכל, לשמוע קולות מגוונים, ולהבטיח שלהכרעות בסוגיות נפיצות – היוזמים מציינים נושאים כמו גיוס חרדים לצבא, הכרעות מדיניות או סוגיות כלכליות כבדות משקל – תהיה לגיטימציה רחבה.

יוזמי **"גשרים של אמון"** מציעים מנגנונים דומים, אם כי הם מתמקדים בכלים דיוניים ולא באלו הישירים. הראשון הוא "תקופת עיון": במסגרת הליך החקיקה של סוגיות רגישות, תשולב תקופת זמן שבה יורחב הדיון הציבורי על ההצעה באמצעות תקופת עיון וועדת כנסת שתוביל אותה. זו תקיים גם התייעצויות ומפגשים עם הציבור הרחב ותפרסם דוח המסכם את ממצאיה, בדגש על השפעת החקיקה על **"אורחות החיים של הקבוצות והמחנות השונים"**. הכלי השני הוא אסיפות אזרחים. אלו יפגישו נציגים מכל הקבוצות החברתיות-תרבותיות בישראל לדיון שיתחיל בזהויה המאפיינים של כל קבוצה, הפחדים והתקוות שלה, ורק לאחר מכן יעבור לפתרונות. הכלי השלישי הוא שילוב מנגנוני היועצות ציבוריים בתוך הליכי שיתוף הציבור הקיימים כיום בשלטון המרכזי (למשל, הפצה של תזכירי הצעות חוק) והמקומי. המטרה כאן היא לייצר מנגנונים מוסדיים שבהם ישולבו כלל הקבוצות בחברה, ושבאמצעותם ניתן יהיה להפוך ניכור ואיבה לדיון קונסטרוקטיבי, ולהציע לאזרחים דרכים חדשות להתמודדות עם קונפליקטים זהותיים.

שתי היוזמות מבקשות אפוא לשלב בצורה מלאה יותר את ציבור האזרחים בתהליכים של דיון והכרעה. עם זאת, נקודת המוצא שלהן – ובמידה מסוימת, גם המטרה הסופית – שונה: יוזמי **"הקהל"** מתמקדים בתפקיד המצומצם-מדי של האזרחים בדמוקרטיה הישראלית, ומבקשים להפוך את ישראל לדמוקרטיה אמיתית בנוסח האתונאי, שבה מתקיימים **"דיון ציבורי פתוח ומושכל והחלטה משותפת בנושאים גורליים, המשקפת באופן אמיתי את עמדתם של רוב האזרחים"**. יוזמי **"גשרים של אמון"**, לעומתם, מבקשים לתת מקום והכרה בשיח הציבורי והפוליטי למגוון הקבוצות בחברה הישראלית, לרבות אלו שכיום נעדרות ממנו או סובלות מדה-לגיטימציה (בעיקר "הליכודניקים"), ובכך לצמצם את הקיטוב ביניהן.

במילים אחרות (ובהכללה מסוימת), יוזמה אחת יוצאת מתוך נקודת מוצא דמוקרטית אוניברסלית, ואילו השנייה – מתוך המצב הספציפי של החברה הישראלית; יוזמה אחת מבקשת להעצים אזרחים בודדים, והשנייה – קבוצות חברתיות בעלות זהות מובחנת.

רפורמה בחלוקת המשאבים

תחום נוסף שבו ניכרת חולשת הציבור והאזרחים הוא אופן חלוקת המשאבים הציבוריים, ובאופן כללי, מערכת היחסים בין פרטים לבין המדינה. זו נשלטת כמעט לחלוטין בידי המערכת הפוליטית, תוך הטיה ברורה לטובת קבוצות לחץ מאורגנות כמו מפלגות או מגזרים ספציפיים, ומעורבות גדולה של "מתווכים" מסוגים שונים. שתי יוזמות מתמודדות עם היבטים שונים של מציאות זו.

"בחירה בתקצוב" מבקשת להציע מנגנון אחד ספציפי, ממוקד (הוספת **"כפתור"** במערכת

המס'), שיעצים את האזרחים על חשבון המערכת הפוליטית. מדובר במנגנון של "ייעוד מס", שבמסגרתו, כל אזרח משלם מיסים יוכל להחליט לאילו מטרות, בתחומי דת, תרבות ורוח, יוקצו אחוזים מסוימים (2.5%-3%) מהמיסים שהוא משלם למדינה – לרבות לעמותות ותקנות ספציפיות. באופן זה, במצטבר, ייקבע כיצד יחולקו 50% מתקציבי התקנות בתחומים אלה. כך יישבר המונופול הפוליטי על הקצאת התקציבים בתחומים רגישים של זהות. העדפות הציבור הן שיעצבו את סדרי העדיפויות, באופן שמתקן **"כשלים דמוקרטיים והטיות מבניות"** לטובת קבוצות לחץ מסוימות (במיוחד החרדים, אך גם, לדוגמה, מי שמקדם תקצוב יתר של **"סצנות אומנות אליטיסטיות"**).

יוזמת **"קהילה, עיר, מדינה"** מציעה למסד באופן פורמלי קהילות מסוגים ובגדלים שונים – הן קהילות קיימות בציבור החרדי והערבי, והן קהילות חדשות שיוקמו – כגופים שיוכלו **"לקחת"** מהמדינה ומהרשויות המקומיות תחומי אחריות משמעותיים. זאת, במקביל להכפפתן לכללים ופיקוח. חשוב להדגיש: ההצעה אינה מבקשת להכריח את כל הקהילות להתנהל בצורה דמוקרטית מלאה, ואף מניחה שקהילות רבות ימשיכו להישלט בידי ההנהגה הדתית. עם זאת, יש בה מרכיב בולט של העצמת הפרט.

תחילה, מבקשת ההצעה להרחיב את חופש הבחירה: כיום, פרטים המשתייכים לקהילות, בעיקר בציבור החרדי והערבי, אינם נהנים מ"זכות יציאה" מהן, כיוון שיציאה כזו כרוכה בהתמודדות עם לחץ כבד וסנקציות מצד הקהילה. המודל המוצע יבטיח זכות יציאה חופשית, ויותר מכך: יאפשר לכל פרט להחליט אם להשתייך לקהילה (ולאיזו בדיוק) אם לאו. זוהי בחירה שכיום נשללת מהרוב המכריע של הציבור, ולא רק מאלו המשתייכים לקהילות סגורות (חרדים וערבים), אלא גם ממי שאינם משתייכים ומתקשים מאוד להקים ולמסד קהילות בעלות מעמד וסמכויות (בעיקר חילונים). בלשון היוזמה: **"יתאפשר למגוון רחב של ציבורים שאין להם כיום קהילות ליהנות מהיתרונות הרבים הגלומים במודל הקהילתי"**.

במבט רחב יותר, ההצעה מבקשת ליצור "חוזה חדש" בין הפרט, הקהילה והמדינה: הפרט יחליט באופן חופשי לאיזו קהילה הוא משתייך ומהו אופייה; והקהילה תספק לו שירותים ותשלוט במשאבים: **"הרשויות הקהילתיות החדשות תוכלנה לספק את מלוא מכלול השירותים הקהילתיים – חינוך, רווחה, הכוון תעסוקתי, שירותי תרבות ודת [...] באופן מותאם לזהות התרבותית, הדתית או האידיאולוגית של הקהילה"**. במילים אחרות, הפרט, דרך הקהילה שאלה הוא משתייך (אם הוא משתייך), הוא שישלוט בתחומים האלה במקום מי שחולש עליהם כיום – המדינה, או לחלופין, המתווכים השולטים בקהילות הסגורות. יש כאן, למעשה, הצעה למודל חדש, שבו המדינה מתאימה את עצמה, דרך קהילות וולונטריות, לבחירת האזרחים.

יוזמת **"ישראל שבין הירדן לים: תוכנית ההסדרה"** יוצאת מתחומי המדינה הריבונית (ישראל הקטנה) ומבקשת ליצור מסגרת ריאלית, המבוססת עד כמה שניתן על עקרונות ליברליים, להסדרת המרחב כולו ("ישראל הגדולה"). זאת, מתוך תפישה שמדובר במרחב אחד, אשר בטווח הזמן הנראה לעין, צפוי להישאר בריבונות אפקטיבית של ישראל. כדי להתמודד עם מצב עניינים זה, מציעה היוזמה לבנות מעטפת חוקתית משותפת לישראל הגדולה, שתכלול גם את תושבי הגדה המערבית הפלסטינים, ולקבוע מסלולי מעמד אזרחיים שונים לאוכלוסיות שונות, שלכל אחד מהם מערכת נפרדת של חובות וזכויות: אזרח ישראלי; תושב קבע ישראלי מוגן; תושב אוטונומיה פלסטיני מוגן; ותושב ערבי.

חלק מרכזי ביוזמה הוא ש"כל תושב בשטח השליטה האפקטיבית הישראלית [...] זכאי

לחבילת הגנות וזכויות בסיסיות". הדבר רלוונטי במיוחד לתושב אוטונומיה פלסטיני מוגן, שזכויותיו ישודרגו משמעותית והוא יהיה זכאי, בין השאר, לחופש תנועה ותעסוקה ולביטוח בריאות ישראלי. כמו כן, בדומה ליוזמת **"קהילה, עיר, מדינה"**, שמציעה זכות יציאה ומעבר בין קהילות שונות – **"ישראל שבין הירדן לים"** מציעה אף היא אפשרות מעבר, בין המעמדות השונים: **"ברירת המחלל קובעת את מעמדו של כל תושב במרחב הריבונות האפקטיבית בהתאם למעמד הוריו ולמקום מגוריו. אך לצידה, תיקבע זכות בחירה חופשית במסלול המעמד הרצוי ואפשרות למעבר דינמי בין מסלולים, בכפוף להתנהגות הפרט ולעמידתו בתנאים ובקריטריונים שיוגדרו בחוק. [...]** החל מהשתתפות אזרחית מלאה בישראל, דרך השתתפות מוגבלת מבחירה ועד השתייכות לאוטונומיה". כך למשל, תושב אוטונומיה פלסטיני מוגן, המזדהה עם מדינת ישראל ורוצה להיות חלק ממנה, יוכל להגיש בקשה למעמד של תושב קבע ישראלי מוגן, ובעתיד אף לאזרחות ישראלית. מהצד השני, ייתכן שאזרחים ישראליים מסוימים, למשל: קבוצות בדלניות מקרב האזרחים הערבים ואף החרדים, יבקשו להפוך לתושבי קבע. זהו בלי ספק הסדר שהופך את הפרט לשחקן אקטיבי בהרבה – כזה הרשאי לבחור בעצמו את מעמדו ואת סוג מערכת היחסים שלו עם המדינה.

מענה לחולשות הקיימות

המנגנונים השונים להעברת עוצמה לציבור עשויים לתרום לחברה ולמדינה בשלושה היבטים עיקריים. ההיבט הראשון והמרכזי הוא חיזוק המערכת הדמוקרטית. כל היוזמות מדגישות שאימוצן יהפוך את ישראל לדמוקרטיה מלאה יותר. הטענה העיקרית כאן היא שהמערכת הפוליטית שולטת בסדר היום ובקבלת ההחלטות בצורה לא שקופה ומנותקת מהציבור. התהליכים הפוליטיים הקיימים סובלים מחוסר אמון ציבורי, לא משקפים את עמדות הציבור, ולעיתים קרובות פשוט אינם טובים.

יוזמות שונות מדגישות פגמים שונים בהקשר זה: היעדרם של דיון ציבורי מושכל ורחב, עיסוק והכרעה בסוגיות קריטיות, כמו עתיד השטחים או הרפורמה במערכת המשפט, אצל **"הקהל"**; הדילגטימצייה של ציבורים גדולים ומשמעותיים, כמו **"הליכודניקים"**, ב**"גשרים של אמון"**; או מתן כוח עודף לקבוצות קצה קטנות וזהותיות ב**"בחירה בתקצוב"**. שלוש היוזמות הללו במיוחד מציעות מנגנונים שישלבו את הציבור באופן מלא יותר בתהליכי קבלת ההחלטות הפוליטיים, תוך **"עקיפת"** המערכת הפוליטית, באמצעות כלים כמו משאלי עם, אסיפות אזרחים או ייעוד מס. אלה אמורים לשפר את ההשתתפות, האמון, השקיפות, ובסופו של דבר, את טיב ההחלטות המתקבלות. היוזמות לא בהכרח מתעלמות מהאתגרים הכרוכים בכך – דוגמה מובהקת היא העצמת השפעתן של אוכלוסיות עשירות על חלוקת המשאבים ב**"בחירה בתקצוב"** – אך טוענות שבמבט רחב, הדמוקרטיה הישראלית רק תרוויח מכך. היא תהפוך, בלשון **"הקהל"**, לדמוקרטיה **"פתוחה, תוססת ואמיצה [...]** הנחושה להתמודד עם האתגרים הכבירים הניצבים לפתחנו במציאות של מגוון ומחלוקת, ולהוביל להכרעות משותפות ואחראיות, המשקפות באמת ובתמים את עמדות הציבור".

ההיבט השני הוא הגנה על זכויות האדם והאזרח, אשר האליטות הפוליטיות מעוניינות לעיתים קרובות להגביל. בחלק מהיוזמות זוהי מטרה מרכזית: אצל **"קהילה, עיר, מדינה"** מתואר כיצד מנהיגי הקהילות השונות ונציגיהם בפוליטיקה מבקשים לשמר את מבנה הכוח המעניק להם יכולת כפייה על הפרטים המשתייכים לקהילות, למשל: **"איסור או הגבלה של קשר עם העולם החיצון, דרישה למסירת רכוש או כספים לקהילה, ריכוז סמכות מוחלטת בידי מנהיג**

יחיד ועידוד ניתוק מבני משפחה. החלשת ההנהגה הקהילתית והבטחת זכות היציאה של הפרט מקהילות תמנע תופעות בעייתיות כאלה. **"ישראל שבין הירדן לים"** מדגישה מצידה את הצורך בהגנה על זכויות הפלסטינים בגדה המערבית (בתוך מסלול ייחודי שאיננו אזרחות ואף לא תושבות ישראליות). מנקודת מבט אחרת, **"הקהל"** רואה את זכותם של האזרחים לקבוע את גורלם בעצמם, באמצעות משאלי עם, כזכות יסוד. ההיבט השלישי נוגע לצמצום הקיטוב והשסעים החברתיים, ובו תעסוק התמה הבאה שלנו.

תמה שנייה | מתן ביטוי מוסדי לזהויות שבטיות או קהילתיות

האתגרים החברתיים-פוליטיים המניעים את היוזמות

יזמי עתידיים לישראל 2025 שמו משקל מרכזי במענים שהם מציעים (כלים ומערכות) להגברת ההשתתפות האזרחית, כהד לכמיהה לפעולת יחד וכלקח מהימים הראשונים שאחרי שמחת תורה תשפ"ד. לצד זאת, אולי במקום השני, המרכיב השבטי – כגורם מחולל בחיים החברתיים ובזירה הפוליטית, כזה שיש לתת לו מענה – לא נעלם.

העבודה של פורום "שובר שוויון" (**"גשרים של אמון"**) אינה יוצאת עוד מתיאור החברה כפי שנוצר ונוצק בעקבות "נאום השבטים" של הנשיא ראובן ריבלין (יוני 2015). היא מבקשת ללכת בעקבות ניסיונם של חברי הפורום, פרופסורים ממרחב השמאל הליברלי בצד חברי ליכוד, המבטאים לדעתה את שני צידי הקרע הישראלי. בכך גם תרומתה החשובה של עבודה זו. היא חודלת את המאמצים לתאר את החברה הישראלית על קבוצותיה, תוך התעלמות מלפחות 800 אלף מצביעים. קבוצה זו של ליכודניקים ("ביביסטים") היא שאוחזת במסורות השלטון. בבסיס היוזמה ביקורת על הדרך שבה מתנהל חלק מהשיח הישראלי, תוך התעלמות עד דחייה או בוז לאמיתות של ציבורים גדולים. על פי היוזמה, השבר הזהותי-תרבותי בחברה הישראלית מבטא לא רק מחלוקות אידיאולוגיות (אלו דווקא צומצמו), **"אלא גם מטענים רגשיים עזים, לוחמניים, סותרים ומתחרים, הולך ומעמיק. הטוטאליות של הקיטוב מביאה לכך ששני הצדדים חווים את המציאות בצורה שונה לחלוטין, וחלוקים אפילו ביחס לעובדות"**.

נקודת המוצא של **"בחירה בתקצוב"** היא המרכזיות של שאלת הזהות בחיים החברתיים והפוליטיים: **"בעיות אלו מזינות זו את זו: לקבוצות הקטנות יש תמריץ להקצין את דרישותיהן ועמדותיהן, הציבור משלם המיסים מתמלא תסכול, והמתח הזהותי גדל. עיקר המתחים נסובים סביב סוגיות של דת, תרבות ורוח. אלו מעוררים תחושות קשות, מאפשרים תקצוב יתר של הקצוות ופוגעים במנגנון הדמוקרטי, שנשחק בשל מאבקי זהות [...] אזרחים חשים כי הזהות שלהם אינה מקבלת מקום, או מתחרה ומפסידה לזהותן של קבוצות אחרות"**. כלל המתחים והחסרונות הללו באים לידי ביטוי בשדה התקציבי, בדרך שבה מחולקים תקציבי הזהות – המחוללת והמנציחה עיוות, מצד אחד, והנותנת מענה חסר לצורכיהן של קבוצות זהות, מן הצד השני. מנקודת ראותה של היוזמה, הפער בין רצונותיו של הציבור המשלם את עיקר המס לבין המקומות שאליהם הולכים (ולא הולכים) כספיו, הינו גורם המנציח ואף מחריף את המתח הבין קבוצתי.

לשיטתם של אנשי "החוזזה השלישי" (יוזמת "קהילה, עיר, מדינה"), בישראל מתקיימת מציאות של ארבעה חוזים מגזריים שונים, כשכל מגזר חתום על חוזת חברתי משלו. ריבוי החוזים מרוקן את האזרחות מתוכנה: במקום מדינה אחת עם אזרחים שווים, נוצרו למעשה ארבע מדינות משנה החיות זו לצד זו. מגזר הוא הארגון הפוליטי של הזהות. "הוא לוקח זהות תרבותית או דתית רחבה והופך אותה לגוש פוליטי שאמור לייצג מיליוני אנשים. המגזר מכריח את כל בעלי הזהות המשותפת להצטרף ולהצטופף תחת מטרייה אחת, ללא קשר לצרכים הקונקרטיים שלהם או לקשרים האמיתיים ביניהם. [...] המגזרים הם מונופולים. לא המדינה, לא הקהילות ובוודאי לא האזרח הבודד מסוגלים להתחרות לבדם במונופול המגזרי ולאתגר אותו". זאת ועוד: בחלוקה השבטית, ובאוטונומיה דה־פקטו הנובעת ממנה, רואה היוזמה קרקע פורה, אצל ערבים וחרדים, לצמיחתה של "חצר אחורית", מחוץ לגדר החוק ומחוץ לפיקוח, תוך שבירת הממלכתיות. זהו המחולל המרכזי בהצעתה לתיקון.

יוזמי "הקהל" מתארים את "השסעים הזהותיים המרכזיים, החופפים והמצטלבים, המחלקים את החברה: הפוליטי־אידאולוגי, האתנו־מעמדי, הדתי־תרבותי והלאומי. סביב המחלוקות בשאלות אלו נצברים ומבעבעים מתחים בין קבוצתיים, המתבטאים לעיתים בעוינות ובחשדנות". אלו מביאים לחוסר יכולת להתמודד עם סוגיות מרכזיות העומדות בפני המדינה. המערכת הפוליטית, הבנויה על בסיס השסעים, מתקשה לקבל החלטות. מאפיינים אותה "פוליטיקה כוחנית ומקוטבת של התנצחות הנעדרת דיון ממשי בסוגיות המהותיות; קושי לקבל הכרעות הזוכות ללגיטימציה ציבורית רחבה בסוגיות ליבה; כשל ייצוגי ואובדן אמון בשיטה ובמוסדות הדמוקרטיים".

"**ישראל שבין הירדן לים**" מתמקדת בהנחת התודעה שישראל שולטת אפקטיבית, ביטחונית וכלכלית, במרחב כולו ("ישראל הגדולה"), ומכאן – בקיומם של חוזים שונים לקבוצות השונות. לעובדה זו – לכך שקיימות בישראל "חבילות" שונות של זכויות וחובות, ומכאן למעשה מסלולים שונים של סטטוס אזרחי – מתייחסת היוזמה, בשונה מהאחרות, לא כחלק מהבעיה, כי אם כמבוא לפתרון אפשרי אף ביחס לפלסטינים תושבי יהודה ושומרון.

היוזמות שנבחרו ל"חממה" מתארות בצורות שונות את האתגרים שהמבנה השבטי (מקומה של ההשתייכות) יוצר: העוצמה הרגשית, העומדת בבסיס השסע, מתוארת היטב על ידי פורום "שובר שוויון" ב"גשרים של אמון"; מימון היתר (וכנראה גם החסר) של דת, תרבות וקהילה, כדלק המזין את המתח הבין קבוצתי, מתואר ב"בחירה בתקצוב"; הנקשות והמחיר של ארבעה חוזים חברתיים שונים, יחד עם צמיחתן של "חצרות אחוריות" מחוץ לפיקוח ולחוק בחלק מהם, מגוללים ביוזמה של "החוזזה שלישי" ("קהילה, עיר, מדינה"); ואילו מחיר השסעים הזהותיים, החופפים והמצטלבים, ביחס ליכולתה של ישראל להתמודד עם אתגריה, נסקר בהרחבה ביוזמת "הקהל". לעיתים, עולה אצל הקורא התחושה שהוא ממשש גוף גדול בעיניים עצומות, ובכל רגע נוגע בחלק אחר ממנו. בסופו של דבר, הוא נוגע בפיל – בשסעים החורצים את ישראל. היות שהיוזמות מאירות כל אחת בדרכה מרכיבים מהמציאות הזו, כך יהיו שונים זה מזה גם הפתרונות שהן מציעות.

המענים המוצעים לשסעים הנובעים מסוגיות הזהות:

העמדת הזהות במרכז

"(1) הכרה בדאגות ובכאבים תחילה, (2) מתן קרדיט מוסרי הדדי, (3) יכולת לשאת אי הסכמות לצד חתירה להסכמות רחבות" – אלו הם היסודות שמציע פורום "שובר שוויון" כהכרחיים

לכל דיון בעל משמעויות זהותיות בחברה הישראלית. החידוש במתודולוגיה המוצעת טמון בהכרה בכך שבחברה המקוטבת זהותית, "התעלמות מהמאפיינים הזהותיים של הסוגיות ושל המשתתפים איננה "ניטרליות", כי אם העדפה מובלעת של קבוצות החשות בנוח עם שיח "רציונלי" מופשט" והדרה של אחרות. המתודולוגיה המוצעת מכירה בכך שזהות אינה הפרעה לשיח כי אם מרכיב מובנה בו, ומעצבת את התהליכים סביב הבנה זו. כך, מתאפשרת השתתפות אמיתית של קבוצות שהיו נוטות להתרחק מתהליכי שיתוף ציבור. "התוצאה היא לא רק השתתפות רחבה יותר, אלא איכות דיאלוג שונה בתכלית – דיאלוג המתחיל מהכרה הדדית ומגיע לפתרונות בני קיימא, במקום להתחיל מעמדות ולהגיע לפשרות זמניות".

לאור זאת, מציעה היוזמה לפתח פוליטיקה מבוססת יחסים – כלומר, מכירה בכוחם של יחסים חברתיים לעצב את סדר היום הפוליטי הראוי. במקום להתמקד בתוכן הפתרונות, מציעה היוזמה לפתח מנגנונים שמתמקדים בשאלות, מי נכלל בפיתוחם ומהו התהליך שבאמצעותו מגיעים לפתרונות. לכאורה, אלו הצעות להנחיית קבוצות ומעגלי שיח. אלא שמנחסי היוזמה מציעים לעבור מניסיונם כפורום אזרחי, למנגנון לאומי. למסד בתוך העשייה הפוליטית מסגרת ארגונית וחוקית לשיח, במסגרת עקרונות היסוד שהוזכרו:

1. תקופת עיון על חקיקה בנושאים זהותיים רגישים. הכוונה לחקיקה שכותרתה "חוק יסוד", או ששליש מחברי הכנסת דורשים, לאחר אישורה בקריאה ראשונה, להחיל עליה את מנגנון ההרהור. זו תעבור לתקופת עיון בת חצי שנה, שבהלכה יתקיים במסגרת הכנסת דיון ציבורי רחב בעניינה.

2. שילוב ועידת אזרחים כחלק מהכנת חקיקה פרטית או ממשלתית. במסגרת זו יתחייב מעבר מהמקובל – ייצוגיות דמוגרפית – למתכונת הכוללת ייצוגיות זהותית-תרבותית, קרי: הבטחת השתתפות של נציגים מכל הקבוצות הזהותיות הרלוונטיות.

חידושה של ההצעה הוא בשלושה היבטים: בהגדרה אחרת של הקבוצות הנוכחות מצדי השסע הישראלי; בהעברת מקומו של השיח הזהותי מאחרי הפרגוד אל קדמת הבמה, מאילוץ למהות הכרחית; ובהסכמה, דווקא של חברי ליכוד, ליצירת מנגנונים שהם מעכבי חקיקה מטיבם לצורך שיח ציבורי רחב – מה שוודאי פחות נוח למי שהשלטון בידי.

תיקון עיוותים בהקצאת משאבים

יוזמת "בחירה בתקצוב" מבקשת לטפל בנושא השבטי-זהותי מהמשקפיים של הקצאת תקציב. תקציב מטבעו עשוי לחזק או להחסיר מיכולתן של קבוצות לטפח את החשוב להן בתרבות, דת חברה. היוזמה מציעה לטפל במימון סוגיות הזהות דרך העברת חלק מההחלטה מהממשלה לציבור משלמי המס, בהנחה שהוצאת ההקצאה מהמערכת הפוליטית תקטין את השסעים הכרוכים בה. התחומים נבחרו בקפידה: "תקציבים העוסקים בדת, תרבות ורוח – שהם אינם קריטיים בהיבט התפעולי השוטף; שיש בהם שוני רב בין ציבורים וחוסר הסכמה; ושנאנשים עשויים להירתם אליהם ברצון ובכך לחזק את החברה האזרחית".

הבחירה בהכרעות התקצוב על ידי ציבור רחב של אזרחים תביא להקטנת העיוות הכרוך במבנה הפוליטי, הנותן כוח יתר למפלגות קצה אשר מתורגם לתקציבים קואליציוניים, ובכך מנציח את כוחם של הקצוות. בחירתם של משלמי המס עצמם מיועדת לתקן את תחושתם כי הם מממנים מכספם חיזוק זהויות שהם אינם מעוניינים בהן, או הנוגדות את השקפת עולמם, בזמן שצורכי הזהות שלהם ממומנים בחסר.

היבטים תקציביים חשובים קיימים גם ביוזמת **"קהילה, עיר, מדינה"** של "החווה השלישי", היוצאת נגד קיומם של חוזים שבטיים נפרדים ושונים. התקצוב העובר מהמדינה או הרשות המוניציפלית אל הקהילות, לצורכי חינוך, תרבות, רווחה, שירותי דת ושירותים קהילתיים, הינו אחיד לכל אזרח ואזרחית, לכל ילדה וילד. כדי לעודד שותפות כלל ישראלית, כלולה ביוזמה מערכת של תמריצים, המאפשרת תקצוב ביתר לקהילות שמעלות את תרומתן הכלכלית למדינה.

הקטנת קיטוב

"הקהל" מציעה להוסיף לשיטה הדמוקרטית משאלי עם, הבאים לאחר ועידות אזרחים. דרך העברת ההכרעות לעם מקווה יוזמה זו לעודד ריפוי של אחת מתחלואות הדמוקרטיה הישראלית: היות המערכת הפוליטית לא רק מנותקת מהציבור, אלא גם יוצרת מבנה פוליטי ומקוטב. העברת הכוח ממנה אל הציבור תאפשר לקדם דינמיקות של שינוי ולצמצם את הקיטוב. זאת, משום שהציבור הרחב פחות מקוטב, ויש לו פחות אינטרס בקיטוב, ביחס למערכת הפוליטית; משום שהמהלך יאפשר לשבטים השונים ליצור בריתות חדשות, ואף יעצים קבוצות שכיום אינן מיוצגות מספיק במערכת הפוליטית, כדוגמת המסורתיות; ובזכות המפגש האישי בין אזרחים מקבוצות שונות.

תמה שלישית | חיזוק המנגנונים הקהילתיים והמקומיים - פירוק מבני כוח מקבעי קיטוב

ההצעת **"קהילה, עיר, מדינה"** ממשיכה את תפישת ה־20-30-50, שהתווה השר לשעבר שי פירון ושפותחה במסגרת עתידים לישראל משנת 2023 על ידי מרכז מנור. לפיה, האחריות ל־50% מהתחומים הציבוריים צריכה להימצא בידי השלטון המרכזי; האחריות ל־30% – בידי השלטון המקומי; ואילו 20%, שבהם טמון השונה, המיוחד, הספציפי, צריכים להגיע לכדי הכרעה ומימוש ברמה הקהילתית. זוהי חשיבותה של תפישה זו, שכן בצד העיסוק הרב בשלטון המקומי ובביזור הסמכויות מהשלטון המרכזי אליו, לנושא הקהילתי ניתנה עד כה תשומת לב מועטה.

רובד זה, הקהילתי, מוצע ביוזמה החדשה כרובד המרכזי לבניין החברה ולמתן מענים לשסעיה, המגובים באוטונומיות מגזריות. את המענה לצורכי הזהות וההשתייכות מציעה היוזמה לתת דרך הבניה מוסדית "מלמטה למעלה" – מהקהילה הקטנה או הבינונית המאורגנת כרשות קהילתית, כאבן היסוד של החברה. ההנחה היא שצמיחתן של קהילות רבות ומגוונות תוכל לפרק את המבנה הנוכחי של שבטים מגזריים, בראש ובראשונה במרחב החרדי. ריבוי הקהילות, חרף הקושי שהוא יוצר לשאלת המשותף, יעודד שיתופי פעולה ויקהה את העוקץ מקיומם של מנגנוני כוח, שההשתייכות אליהם נוקשה.

"ההסדרה תיחלץ את הקהילה מתוך החצר האחורית המגזרית ותכניס אותה – עם עומק תרבותה, משמעויותיה, מסורותיה, מחויבויותיה ורגישויותיה – לתוך הבית הישראלי פנימה", נכתב ביוזמה. המבנה המגזרי הוא שיוצר "חצר אחורית" מופקרת ומקנה לה כוח. הסדרת הקהילות מבקשת לחלץ את הקהילה מתוך החצר האחורית המגזרית ולהכניס אותה –

עם עומק תרבותה, משמעויותיה, מסורותיה, מחויבויותיה ורגישויותיה – לתוך הבית. ריבוי הקהילות בא עם מסגרת של כללים מחייבים לניהול תקין ולשקיפות. המערכת הלאומית תהיה ניטרלית במידה רבה לגבי התכנים של הקהילה, אך מחייבת מאוד באשר לדרך ניהולה. בכך, מקווים מנסחי היוזמה להתמודד עם חלק ממרכיבי כוח היתר של המבנה מגזרי.

ביטוי לרצף הזהויות בחברה הישראלית

שלוש מהיוזמות טומנות בהצעותיהן שינוי ממשלי, אשר נותן ביטוי, מעבר לכל חלוקה נוקשה, למגוון ולמנעד הרחב של זהויות בחברה הישראלית. **"קהילה, עיר, מדינה"**, החותרת, כפי שראינו, להבניית רשויות קהילתיות, יוצאת מהעולם החרדי, אך טמונה בה אפשרות לתחייה של קהילתיות ככלל. ריבוי הקהילות, העידוד לצמיחת קהילות קטנות ובינוניות, יקדם פסיפס ישראלי הבנוי מאבנים קטנות, והמבטא טוב יותר את מבנה החברה כפי שהוא מתקיים בפועל.

"בחירה בתקצוב" יוצאת מההנחה כי **"אף שהפרדיגמה ה"שבטית" לניתוח החברה בישראל הולכת וצוברת תאוצה, היא אינה רגישה דיה להבדלים משמעותיים בתוך ה"שבטים" ולגווי הביניים. הזהויות בישראל הן הרבה יותר היברידיות, מורכבות ומגוונות מאשר חרדי, ציוני דתי, חילוני או ערבי"**. יוזמה זו, המבקשת לאפשר לכל פרט לבחור להיכן ילך חלק מכספי המס שלו, מייצרת מגוון רחב יותר של אפשרויות, זהויות ואף הבנות והסכמות, אשר אינן אפשרויות כיום. כל אלה יאפשרו לבטא את הגיוון הקיים בחברה הישראלית יותר מכל חלוקה מוסדית או מגזרית וחרף כל חלוקה שכזאת, ובאופן רגיש ואותנטי יותר.

מכיוון אחר לגמרי מצטרפת **"הקהל"** למגמה של מתן ביטוי וכוח למגוון הישראלי, כנגד חלוקה מחנאית ושייכויות קבועים מראש. יוזמה זו מציעה, כשלב מקדים הכרחי למשאל עם (שהוא אכן דיכטומי במהותו), אסיפות אזרחים – מפגש בלתי אמצעי של אזרחיות ואזרחים מן השורה הנבחרים על פי מפתח ייצוג. טענת היוזמה היא כי במפגש מתמשך שכזה, לשם מתן מענה לסוגייה אזרחית, המגוון האנושי על ריבוי פניו ינצח את החלוקה הדיכטומית הנובעת מהמבנה הפוליטי או מההשתייכות לשבטים, ויצמיח פתרונות חדשים.

על חשיבות המרכיב הזהותי בחיים הפוליטיים בישראל עומדות היוזמות כולן. הן **"גשרים של אמון"** והן **"הקהל"** מחפשות דרכים לטיפול במחלוקות; ליצירת פתרונות תוך השתתפות של כלל הקבוצות. הן **"קהילה, עיר, מדינה"** והן **"בחירה בתקצוב"** בוחרות להתרחק מהמערכת המרכזית, אם כי בדרכים משלהן: על ידי פירוק המסגרות הגדולות לקהילות, או על ידי העברת כוח מהמנגנון לאזרחים. נראה כי בסופו של דבר, אלו הן שתי האסטרטגיות הנחוצות להתמודדות עם סוגיית הזהויות והשבטיות: חיפוש אחר היכולת של הכלל להסכים והשיטה הטובה ביותר לעשות כן; והגדרת האזורים שבהם תבוא לידי ביטוי האוטונומיה של האזרחים והאזרחיות לקבוע את אורחות חייהם.

תמה רביעית | הידוק הקשר בין חובות וזכויות

כשלי החוזה האזרחי הקיים

נדמה שבשנים האחרונות, ישראל הוכנסה למעין מיטת סדום שקורעת אותה. קודם למלחמה, היא נמתחה לקצוות של קיטוב ומאבק חברתי שלא היה כמוהו. בעקבות אירועי 7 באוקטובר, היא התכנסה לתחושה מציפה של אחדות גורל, ערבות הדדית והתגייסות קולקטיבית. אולם, עם הזמן, הכוחות השבטיים והפוליטיים המקטבים דחפו אותה, אולי ביתר שאת, חזרה לקצוות. הפער הבלתי נתפס בין "מצבי הצבירה" של החברה הישראלית עומד בבסיס היוזמות.

הסולידריות החברתית איננה מובנית מאליה, והמערכת הפוליטית אינה מעודדת אותה ואף פועלת נגדה. במקום המדינה, היוזמות מציעות לחזק את האחריות החברתית בין האזרחים ובין השבטים, כך שכל אדם או קבוצה נדרשים לעשות מאמץ לחיזוק הסולידריות. זאת, במיוחד על רקע המשבר סביב גיוס החרדים, המחדד את הדרישה להשתתפות מכלילה של כל הקבוצות במאמץ הלאומי. בכך נוצר מובן חדש לקשר שבין זכויות וחובות.

הקשר בין זכויות ובין חובות הוא עיקרון מרכזי בכל שיטה דמוקרטית. באופן מסורתי, הוא מתבטא בעיקר בין האזרח למדינה: החובה לשלם מס ולציית לחוק, ובישראל כמובן גם חובת הגיוס לצה"ל, ובמקביל – שוויון בפני החוק, זכות הצבעה לכל אזרח וקבלת שירותים שוויונית. אולם, נדמה שגם מעבר למשבר הגיוס, היוזמות מצביעות על קשיים בתפישה המסורתית הזו.

הבולטת במיוחד בהקשר זה היא יוזמת **"קהילה, עיר, מדינה"**: **"השאיפה היסודית של מדינה מודרנית, המושתתת על יסודות החירות והצדק, מבוססת על עיקרון מהותי של חוזה חברתי אחד ויחיד בין המדינה לכלל אזרחיה. חוזה זה מגדיר מערכת אחידה של זכויות וחובות החלה על כל אזרח באופן שווה, והמהווה בסיס לסולידריות ולמחויבות הדדית"**. זהו הבסיס ל"חוזה הראשון", שהוחלף על ידי "החוזה השני": **"במקום חוזה חברתי אחד, המדינה מקיימת ומתחזקת ארבעה הסכמים חברתיים נפרדים עבור כל אחד מהמגזרים: [...] חרדים, ערבים, דתיים-לאומיים וחילוניים. כל מגזר חתום על 'הסכם' שונה עם המדינה, המגדיר עבורו מערך ייחודי של זכויות וחובות"**. מערך שאינו שוויוני בין כלל האזרחים, באופן ש"מרוקן את האזרחות הישראלית מתוכנה המאחד".

"בחירה בתקצוב" מצביעה על כשלי החוזה האזרחי האחד והשוויוני בהקשר של תקציב המדינה: **"קבוצות קטנות בעלות זהות מובחנת זוכות לתקצוב בלתי פרופורציונלי, ללא קשר להעדפת הציבור הרחב: ישיבות חרדיות, מרכזי זהות דתיים לאומיים, סצנות אומנות אליטיסטיות או מחלקות אינטלקטואליות פרוגרסיביות"**. לבעיה מצד הקצאת התקציב נוספת בעיה גם מצד תשלומי המיסים: **"התפלגות נטל המס על משקי הבית בישראל רחוקה מלהיות מאוזנת [...] שווי השירותים וההעברות אשר להם זוכים משקי הבית בעשירוני ההכנסה הנמוכים גבוה מסך המס שהם משלמים. עם הזמן, גוברת תחושת חוסר הנחת, ואף התרעומת, של קבוצות האוכלוסייה הנושאות בחלק ניכר מהנטל הכלכלי (ולרוב אף הביטחוני) כלפי יתר הקבוצות"**.

באופן דומה, גם **"הקהל"** מזהה שדווקא בעידן של הרשתות החברתיות, כשנדמה שלאזרחים

יש קול ויכולת להיות מעורבים, תחושת ההשפעה האזרחית יורדת. לפי נתוני הסקר שערכו מנסחי היוזמה, "63% מכלל הישראלים מרגישים לפעמים "אזרחים סוג ב'", ושהמדינה לא באמת "סופרת אותם"; 79% לא חושבים ש"לחברי הכנסת ולשרי הממשלה באמת אכפת ממה שאזרחי המדינה חושבים ומרגישים"". מצב זה משקף תחושה של שבירת הקשר בין זכות לחובה. זאת ועוד: "האחריות (accountability) של נבחרי הציבור בתקופות שבין בחירות היא נמוכה מאוד, כשאין להם תמריצים ממשיים להיות קשובים לציבור או לתת לו דין וחשבון על מעשיהם". כלומר, לא זו בלבד שהאזרח חש כמי שמאבד את יכולת ההשפעה שלו (ואת הזכות שלו) – נבחרי הציבור אף אינם נדרשים לעמוד במחויבות שלהם כלפי הציבור.

החייאת הקשר בין זכות לחובה ביחסים האזרחיים ומול המדינה

עיוותי המערכת הפוליטית מובילים לכך שהיא אינה מצליחה בפועל להיות שוויונית, כך שדווקא קבוצות מיעוט נהנות ממשאבי המדינה על חשבון הרוב. כדי לשבור את התיווך של המדינה בהעדפות הערכיות של כלל הציבור, "**בחירה בתקצוב**" מציעה להעביר לאזרחים עצמם את האחריות והזכות להשפיע על אופן ההקצאה של חלק מסוים מתשלומי המס שלהם לנושאים זהותיים. המשמעות היא תפישה חדשה של יחס בין זכות לחובה, המעמידה, כנגד עיקרון השוויון, גם עיקרון של מילוי החובה האזרחית – תשלום המס, במקרה זה. תפישה זו מאפשרת מדרג דיפרנציאלי של היחסים בין האזרח או הקבוצה לבין המדינה, לפי מידת תרומתם ומחויבותם ל"טוב הכללי". עיקרון ההוגנות וההדדיות מאפשר תיקון לעיוותי המערכת הפוליטית, כך שמי שמשלם יותר מיסים מקבל יכולת עודפת של השפעה על הקצאתם לנושאי זהות.

יוזמת "**קהילה, עיר, מדינה**" הולכת עם הרעיון הזה צעד נוסף. ב"חצרות האחוריות" של החברה החרדית היא מזהה פגיעה עמוקה ביחס שבין זכויות האזרחים לבין חובותיהם, כך שהם כבולים למגזר החרדי ומאבדים את זכויותיהם כפרטים שהמדינה אמורה להגן עליהם. ההצעה למסד מנגנון של קהילה, שאמור להחליף את כוחו של המגזר, נועדה להחזיר את היחס ההגון בין הזכות לחובה – על ידי כך שהאזרח יחזור לקבל מהמדינה הגנה על זכויותיו כנגד הקהילה. זהו המובן הקלאסי של ה"חווה החברתית" של האזרח מול המדינה. על בסיסו, מבקשת היוזמה להגדיר מערכת יחסים חדשה של זכויות וחובות.

מצד אחד, האזרח רשאי להשתייך לקהילה באופן וולונטרי (וגם לעזוב אותה), וזכאי לקבל מן הקהילה שורה של שירותים חברתיים, בעיקר בתחומי הזהות – דת ותרבות – בהתאם להעדפותיו הערכיות. מצד שני, בהתאם, לקהילה תהיה גם הזכות לגבות מס ייעודי מחבריה ולחייבם בקוד התנהגות ההולם את ערכיה. כמו כן, המנגנון הקהילתי מציע חוזה חדש של חובות וזכויות בין הקהילות לבין המדינה, כך שהמדינה תוכל לתמרץ קהילות המעודדות את חבריהן לתרום לה דרך גיוס לצבא, לימודי ליבה משותפים או השתלבות בתעסוקה. בדומה ל"**בחירה בתקצוב**", יוזמת "**קהילה, עיר, מדינה**" מציעה תפישה דיפרנציאלית של היחס בין חובות וזכויות, כך שמי שנותן יותר, גם יקבל יותר.

מכיוון אחר, המודל של "**ישראל שבין הירדן לים**" מציע אף הוא תפישה אחרת של זכויות וחובות. הנחת המוצא של היוזמה היא שהמצב הקיים ב"ישראל הגדולה" מתעלם ממצאות של "ריבונות אפקטיבית" ביחס לתושבים הפלסטינים ביהודה ושומרון, ומחייב הסדרה של מעמדם האזרחי. יחד עם זאת, ברור שהמודל הקלאסי של אזרחות דמוקרטית-ליברלית, כפי שהוא בא לידי ביטוי ביחס בין זכויות לחובות, אינו רלוונטי לפלסטינים במצב של סכסוך לאומי.

לפיכך, היוזמה מציעה מעמד דיפרנציאלי על בסיס קשר בין חובות לזכויות, עם ארבעה סוגים של מעמד אזרחי שכל אחד מהם מייצג "חבילה" אחרת של זכויות וחובות: אזרח ישראלי, תושב קבע ישראלי מוגן, תושב אוטונומיה פלסטיני מוגן ותושב עוין.

אף שהיוזמה עוסקת בעיקר בהסדרת מעמדם של הפלסטינים, היא מעלה את האפשרות שעיקרון המעמד הדיפרנציאלי עשוי לשמש בסיס גם להגדרה מחודשת של היחסים האזרחיים בתוך "ישראל הקטנה" – בעיקר ביחס לחרדים וערבים – כך שתיווצר הלימה בין הנכונות והמחויבות של הקבוצות למדינת ישראל, ובין הזכויות שהן תהיינה זכאיות להן.

"בחירה בתקצוב", כמו גם **"ישראל שבין הירדן לים"**, מקדישות דיון ייעודי לקושי שעיקרון זה מציב בפני ההיגיון הליברלי של שוויון לכול. הרעיון של מעמד דיפרנציאלי על בסיס ערכים של הגינות והדדיות נתפש כמאזן את עיקרון השוויון ה"עיוור", ואף כמאפשר מוצא לבעיות היסוד של הפוליטיקה הישראלית (וביחס למעמדם של הפלסטינים תחת הריבונות האפקטיבית של ישראל). כמו כן, שתי היוזמות טוענות כי אף שהמודלים שלהן אינם שוויוניים, הרי שמגוון האפשרויות פתוח בפני כולם – לרבות האפשרות לוותר על זכויות כדי שלא להידרש לחובות. במובן זה, המדרג הדיפרנציאלי דווקא מחזק את חירותו של האדם.

עד כה עסקנו בביטויים אופרטיביים של היחס בין זכויות לחובות. אולם היוזמות מציעות מודל חברתי אחר, המבוסס על מחויבות חברתית. בעידן הרשתות החברתיות, כשלכל אזרח הזכות והאפשרות להביע את קולו באופן שלדאבוננו, מוביל לקיטוב ומעצים מחלוקות – פונות היוזמות לאזרחים ומבקשות מהם לקחת אחריות על קולם. אסיפת האזרחים, שמציעות **"הקהל" ו"גשרים של אמון"**, היא מנגנון מוסדר שבו אזרחים מגבשים הצעות מדיניות ועוברים מן היציע אל קדמת הבמה של לקיחת האחריות. האסיפה דורשת מחויבות להשקעה בזמן ועמדה מנומקת. בפשטות, הזכות להשפיע מותנית בחובה להשקיע זמן, בלמידה מעמיקה, בקיום דיון רציני ובנכונות לקבל החלטה טובה ככל שניתן.

פורום "שובר שוויון", הפועל מתוך מפגש נדיר בין קצוות – אקדמיה תל אביבית מצד אחד וחברי מרכז ליכוד מצד שני – צועד כאן צעד נוסף. במציאות שבה המאבק הפוליטי הוא בין קבוצות בחברה, דורשת יוזמה זו פוליטיקה המבוססת על יחסים שיש בהם זכות וחובה גם יחד. כל צד מתחייב ל: **"(1) הכרה בדאגות ובכאבים תחילה, (2) מתן קרדיט מוסרי הדדי, (3) יכולת לשאת אי הסכמות לצד חתירה להסכמות רחבות"**. התחייבות זו היא גם הזכות של כל צד. זוהי גישה המחדשת את יחסי הזכויות והחובות בתוך מערכת היחסים הממשית בין האזרחים, ולא רק מול המדינה; גישה המבנה את החובות והזכויות בתוך **"פוליטיקה המבוססת על יחסים חברתיים"**, ולא רק במונחים חוקיים ופורמליים.

לבסוף, חלק מהיוזמות מניחות שחיזוק האזרחים, ומתן אפשרות נוספת למימוש זכויות אזרחיות, יחדשו גם את המחויבות של הפוליטיקאים כלפיהם. כך, הבחירה השנתית של האזרחים בהקצאות תקציביות, כמוצע ביוזמת **"בחירה בתקצוב"**, **"מחוללת מעין 'בחירות קטנות' מדי שנה, מעניקה לאזרחים תחושת שליטה, השתייכות ושותפות בהקצאת המשאבים, ומשקפת לנבחר הציבור את העדפות הציבור"**. על ידי כך, היא תחזק את המחויבות של הפוליטיקאים להיענות לרצונות האזרחים.

מובן שמנגנוני אסיפות האזרחים ומשאלי העם, שמציעה **"הקהל"**, משפיעים אף הם על

המערכת הפוליטית: "הם מאזנים את כוחו של שלטון נבחר ומחייבים אותו לשמור על אחריותיות וקשב כלפי האזרחים גם בין מערכות בחירות". הענקת כלים חדשים אלה לציבור יוצרת חובת התחשבות באזרחים מצד המערכת הפוליטית לא רק ביום הבחירות, כי אם באופן מתמשך. השפעה זו איננה מסתכמת רק בתוצאות ההצבעה במשאל, אלא כבר מראשית הדרך. בעצם העלאת נושא לדיון באסיפת אזרחים, כפוטנציאל למשאל עם, יש משום השפעה על המערכת הפוליטית להיענות למאויי האזרחים, גם אם בסופו של דבר, הנושא לא יתקדם לכדי עריכת משאל ואפילו כינוס אסיפה בפועל: "עצם האפשרות שיש בידי אזרחים ליזום משאל, מוטל 'צל העתיד' על הפוליטיקאים". גם הדיון באסיפה והסיקור התקשורתי סביבה ישפיעו על המערכת הפוליטית, ולבסוף ישפיעו, כמובן, תוצאות ההצבעה במשאל העם.

העיקרון של חיזוק הקשר בין חובות לזכויות באמצעות ערכים נוספים של הוגנות והדדיות, ומעבר לערך השוויון הדמוקרטי, מבטא תפישה שבה היחסים בין האזרחים מקבלים ממשות – "קשרים אמיתיים עם אנשים אמיתיים. אין זה רעיון מופשט על זהות משותפת, אלא רשת של יחסים, התחייבויות הדדיות, זיכרונות משותפים וחוויות חיים" ("קהילה, עיר, מדינה"). היחסים הללו הם אלו שמעצבים את היחס בין האזרחים למדינה. האחריות, במובן של מגננונים, ולא כחות חשוב – הסנטימנט החברתי של סולידריות, לכידות ואתוס משותף, חוזרים אל העם ואל בחירתו של האזרח. של האדם היחיד.

מצב המלחמה של ישראל וההכרח העולה ממנו, של הירתמות למאמץ לאומי מתמשך, נותנים מקום מחודש לרעיונות הללו. במובן זה, האכזבה מן המערכת הפוליטית אינה נובעת רק מאופייה הציני, הכוחני והמקטב, אלא גם מכך שהמנגנונים הפורמליים של המדינה, כשלעצמם, לא יצליחו להביא לכדי הדדיות ושוויון חברתי – אלמלא האזרחים והקבוצות השונות בחברה יפעלו מתוך הערכים הללו. בהיבט זה, ההצעות לעדכון הקשר שבין חובות לזכויות עשויות לחרוג מן העת הנוכחית, ולהוות חידוש המאתגר תפישות דמוקרטיות קלאסיות. בפרט בעידן שבו נראה כי תפישות אלו אינן מצליחות עוד לתת מענה לשינויים החברתיים, הפוליטיים והגיאופוליטיים שהפכו למציאות חיינו.

סיכום – התקווה שמציעות היוזמות

מדינת ישראל מצויה בסערה שלא חוותה אולי מאז הקמתה. סערה הקורעת אותה בין כוחות מנוגדים: מצד אחד, משבר חברתי עמוק המוביל לקיטוב חריף וטעון; מצד שני, אסון בקנה מידה היסטורי, טראומה קולקטיבית ומצב מלחמה, המחזקים קולות של אחדות ושאיפה לריפוי פנימי מול אויב אכזר.

היוזמות המובאות בפרויקט זה שותפות לחשש מן המשבר, אך כולן מביעות אמונה עזה בחברה הישראלית ומציעות לראות בפרץ הכוחות הנוכחי הזדמנות היסטורית. הצעותיהן משקפות תקווה ואמונה שקיים בחברה הישראלית רצון כן לשותפות אמיתית, ושהחברה מסוגלת לנקוט את הצעדים הנדרשים כדי להגיע לשם. לשם כך, היוזמות אינן מבקשות לשכך ולרכך את עוצמתו של הכוח המתפרץ, אלא דווקא לרתום אותו למשימה משותפת. להגיש לחברה הישראלית פתרונות שאינם מבוססים על מאבק של מנצחים ומפסידים, אלא כאלה הבנויים על ערכים חזקים וטוב משותף.

בתוך הקיטוב, היוזמות מדגישות את המעורבות החברתית שתקופת המשבר הזו מצפיה. זו באה לידי ביטוי בהתגייסות המרשימה בעקבות אירועי 7 באוקטובר ובמהלך המלחמה, אבל היא גם זו שהופכת את השיח הציבורי לדחוס ואלים, צעקני ומקטב. יחד עם זאת, הקולות

העולים מן היוזמות מזדהים במעורבות החברתית האינטנסיבית כוח עוצמתי וייחודי, שניתן לרתום אותו לטובת ריפוי. בניסוחה של **"הקהל"**: **"מאז ראשית 2023 מצויה החברה בישראל ברמות שיא של מעורבות אזרחית, סביב התוכנית המשפטית, ושל סולידריות בעקבות אירועי 7 באוקטובר והמלחמה. ממצאים אמפיריים מלמדים שהחברה הישראלית היא מהתוססות והיצרניות (וכן היצריות) ביותר בעולם. במחקר השוואתי עדכני על שגשוג אנושי בעולם נמצא שבצד חולשות, ובפרט היעדר תחושה שיש לאזרח קול פוליטי, החברה הישראלית מוכיחה חיוניות אדירה"**.

להבדיל מהמעורבות, לכאורה, שברשתות החברתיות, המעצמות תיבות תהודה ושיח אלים, היוזמות מבקשות להביא את המעורבות למרחב אמיתי של מפגש אמפתי בין אנשים. מתוך כך, הן מציעות מגוון רחב של דרכים להפוך את רצון האזרחים להיות מעורבים לכזה שמחבר בין קבוצות ובין אנשים ומחזק את תחושת השותפות. כזה שבכוחו לפרק את ההסתגרות המחנאית בזהויות הקיימות, לגבש זהויות חדשות, ואף להחזיר את האמון בשיטה הדמוקרטית עצמה.

היוזמות כולן מציעות לחברה הישראלית להחזיר את האמון בעצמה – בכך שיש לה מכנה משותף שניתן להישען עליו ולחתור למימוש. אומנם, בשיח הציבורי נפוצה האמונה בחוסן החברתי של העם, העומד בניגוד חריף למערכת הפוליטית. אולם החידוש של היוזמות הוא שהן מעזות להציע פתרונות דווקא בתוך המערכת הפוליטית. אי אפשר להניח אחדות של העם ולהתעלם מהקשיים של המערכת הפוליטית. לפיכך, מבקשות היוזמות להוסיף מנגנוני תיקון לתוך מנגנוני הממשל, מתוך אמונה שעם תיקונים נדרשים, גם המערכת הפוליטית יכולה לחזור ולזכות באמון ציבורי. זו הייתה מטרה מרכזית של הפרויקט כולו – להציע דווקא דרכים ממוסדות, כאלו המבטאות את הרצון הישראלי לשותפות ואת האמונה שלנו בעצמנו דרך מנגנוני הממשל והשלטון, בתוך ה"אגוז הקשה" והחבוט של המבנה הפוליטי בישראל.

בד בבד, האמונה בחברה הישראלית מולידה פתרונות חדשים, אשר אינם רואים רק במערכת הפוליטית המרכזית את מי שאחראית לפתור את הבעיות כולן. להפך, הם מבקשים להוציא חלק מן הכוח מהריכוזיות של הממשלה ולהעבירו קרוב יותר לאזרחים, באמצעות העברת סמכויות לשלטון המקומי, חיזוק הקהילות או מתן חירות ועצמאות לפרטים, קהילות ורשויות להיות זירה שבה האזרחים פועלים ומרגישים חלק.

במובן זה, השיטות המוצעות לחיזוק המנגנונים הדמוקרטיים, בין אם באמצעות אסיפות אזרחים ומשאלי עם ובין אם במנגנוני ביניים של קהילות או מעורבות בתקציב המדינה, לא נועדו רק לתיקון בעיות מבניות בשיטה הדמוקרטית ובייצוגיות של המערכת הפוליטית. הן נועדו, בראש ובראשונה, להחזיר לאזרחים חוויה דמוקרטית. כזו שבה הם חשים שקולם נשמע, שיש להם יכולת להשפיע, ושהם מסוגלים, ואף רוצים, להזדהות עם ההחלטות של מוסדות הממשל.

האמונה של היוזמות בחברה הישראלית באה לידי ביטוי דווקא בכך שהן לא מנסות למצוא את 80 האחוזים שכולם מסכימים עליהם, ולהסתפק בזאת. השנים האחרונות לימדונו שדווקא 20 האחוזים שבמחלוקת, הם העיקר. לכן, דווקא להם צריך לתת ביטוי. היוזמות קוראות לנו לתת את הדעת בעיקר לבעיות – בין אם אלו שסעים פנימיים ובין אם איומים חיצוניים. להישיר אליהן מבט כדי לתת להן מענה. אין לנו הפריבילגיה להסיח את דעתנו מבעיות היסוד של מדינת ישראל.

לשם כך, היוזמות מבקשות לתת קול לכל אזרח ולכל קבוצה, בין אם בתוך המסגרות והזהויות החברתיות הקיימות ובין אם בדרכים חדשות להבעה עצמית ולחיפוש קול ציבורי. מתן מקום מוסדי למגוון הקולות עשוי להצמיח רעיונות חדשים, לערער את הנוקשות של המבנה החברתי הקיים ולהציע התארגנויות חדשות, ברמת הקהילה, הרשות המקומית וברמה הלאומית. למימוש הפוטנציאל, כל הקולות בישראל צריכים להישמע, ועל כולנו מוטלת החובה להקשיב. היוזמות תובעות מאיתנו כנות רצינית והקשבה מחויבת, ומאמינות שהחוסן הישראלי מסוגל לעמוד בכך.

אם כן, המעורבות החברתית איננה רק נקודת מבט אופטימית על החברה, אלא גם אמצעי הכרחי לתיקון. כדי לתת מענה למשבר, על האזרחים והקבוצות השונות בחברה להתגייס באופן אקטיבי ולהתחייב לתיקון. דווקא התחושה הקשה של אכזבה מהמערכת הפוליטית, של "אין לנו על מי לסמוך", יכולה וצריכה להוביל לחוויה אזרחית שבה הם שותפים מלאים בעיצוב גורלם. כדי ללכת בדרך של תיקון, יש צורך במעורבות רגשית, ולא בהסתגרות. שכן, כפי שמראים חברי "שובר שוויון", הדרך עוברת באתגר רגשי תובעני – להכיר בכאבים ההדדיים, לתת "קרדיט מוסרי" האחד לשני, ולהסכים לחיות עם פערים המחייבים פשרה. הסיפור הפרטני של פורום זה מוכיח שאין זו דרך קלה. אבל דווקא מצב המלחמה יכול להביא את החברה הישראלית להבנה, שאין לנו ברירה.

לכן, בסופו של דבר, היוזמות מציעות יותר מאשר פתרונות לבעיות היסוד של הממשל והחברה – גם חזון לחידוש הרוח והאחוה. הן מציעות חוזה חדש לחברה הישראלית – "חוזה שלישי", ככינויים של מנסחי יוזמת **"קהילה, עיר, מדינה"**. חוזה המבוסס על אכפתיות, אחריות חברתית וערכות הדדיות. חוזה שבמסגרתו ניתן ליצור **"תרבות דמוקרטית מושתתת סולידריות" ("גשרים של אמון")**, אשר נשענת על **"פיתוח תרבות של אחריות משותפת [...]** וכן גם ניהול מחלוקות דרך תהליך פתוח" **"(בחירה בתקצוב")**. חיזוק כוחו של האזרח לבחור נועד לא רק לגרום לו להרגיש שייך, אלא גם, ולא פחות מכך, לפתח מחויבות ואחריות משותפת. אומנם, אומרות לנו היוזמות, המערכת הפוליטית צריכה תיקון. אבל גם אחרי התיקון, על האזרחים מוטלת האחריות לבחור והמחויבות להשתתף. לשם כך, ככתוב ב**"הקהל"**, נידרש להתייחס לפוליטיקה לא רק **"כסמכות אלא כצורת חיים; לא העברת שליטה, אלא הפנמת אחריות [...]** מרחב שבו הדמוס מעצב את עצמו דרך המעשה המשותף [...] אולי סוף סוף נוכל להתחיל לא רק לדבר בשם הדמוקרטיה – אלא להפיח בה, ובנו, חיים".

אתגר זה הופך להיות משמעותי אף יותר בימים אלה – כאשר המלחמה נעצרה והחטופים החיים חזרו לביתם. מקור המתח שהעלה את הרף אל המידי (המלחמה) והאישי (החטופים) שכך במעט, והחברה בישראל תידרש להתבונן קדימה ורחוק, או, לחלופין, לעומק של היסודות. ההצעות המוגשות כאן, יכולות לזכות לקשב רב יותר, ככל שרעשי המלחמה יתרחקו.

העובדה שרוב היוזמות הגיעו כמענה ל"קול הקורא" שפרסמנו, ולא היו "תוכניות מגירה" מוכנות שחיפשו מסגרת, ממחישה כמיהה מרכזית של היוזמות ושל הפרויקט כולו: החברה הישראלית רוחשת ובוועטת, ופרויקט זה מבקש להציע אמון ביכולתה לשגשג ולצמוח. כאשר מניחים בפניו את האפשרות להביא הצעות רציניות, ומייצרים מסגרת מאפשרת, הציבור הישראלי יודע לגבש קולות אחראיים ומאוזנים, המבקשים את טובת הכלל ואת הפעולה לתיקון. אנו מקווים שהצלחנו להחזיר לקוראים ולו רק את תחושת האמון הזו.

שלוש שנים, תשע יוזמות ליצירת מציאות חברתית-משלית טובה יותר

במשך כמעט שלוש שנים, ממרץ 2023 עד נובמבר 2025, פעלה במכון ירושלים למחקרי מדיניות החממה "עיתידים לישראל – הצעות לסדר חברתי ממשי חדש". במסגרתה, בשני סבבים, בחרו תשע קבוצות של יזמים חברתיים ואנשי אקדמיה לפתח את רעיונותיהם לשינויים מבניים-משטריים, מתוך רצון להביא לתיקון ושיפור של מרקם החיים החברתיים והפוליטיים בישראל.

החממה יצאה לדרך בירושלים, עיר רבת קבוצות שאין בה קבוצת רוב, כאשר רבות מההפגנות השבטיות מתנהלות בין שעריה ומשקפות את הקונפליקטים החברתיים בישראל. ירושלים היא בירת ישראל, מקום מושבם של מוסדות השלטון, היכן שמעוצבות דרכי פעולתו. עבור המכון, מקומה רב העוצמה של ההשתייכות המגזרית בישראל, ההולכת יד ביד עם המרכז המוסדי של השלטון, היא מציאות חיים ומחקר. את החממה הניע הרצון לעסוק בתפר הזה ממש, בין המציאות החברתית והמסגרת המוסדית – גופי השלטון, החלוקה ביניהם ואופן פעולתם.

שני הסבבים פעלו באחת התקופות הסוערות והקשות בתולדות המדינה, אבל כל סבב פעל בהקשר דרמטי אחר – הרפורמה המשפטית והמחאה נגדה בסבב הראשון, ואירועי 7 באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל" בסבב השני. כך, הסבב הראשון נולד בתקופה של פילוג עמוק; השני בתקופה בעלת אופי דואלי – חוויה לאומית של התגייסות, של התנסות ב"ביחד" וחתימה אליו, יחד עם המשך מתסכל ואולי מחריף של מחלוקות בין קבוצתיות.

השונות בהקשר החברתי אומנם השפיעה על היוזמות בשני הסבבים, אולם אין הן מבטלות זו את זו. דווקא מהלך הזמן הוביל לחידוד התובנות החשובות העולות משני הסבבים בנושא זה ממש – החיבור בין המציאות החברתית-שבטית לבין המבנה ואופן הפעולה של גופי השלטון.

אין להתעלם מהמציאות השבטית

המסגרת הרעיונית והרגשית של מדינה יהודית ודמוקרטית היא המכנה המשותף ליוזמות, ושני צידי המשוואה עמדו בבסיס הכוח המניע שלהן. אל קדמת הבמה ביקשו היוזמות להביא את התמורה החברתית שעברה ישראל – ממחלוקות אידיאולוגיות להתנגשות זהותית. חלק מהמחלוקות פחתו (למשל בנושאי כלכלה), ואחרות, גם אם נותרו חשובות ומרכזיות (למשל בנושאי צבא, חינוך או הסכסוך עם הפלסטינים), התמזגו לתוך הזהות המחנאית-שבטית שהפכה לכוח מכונן בפוליטיקה.

היוזמות כולן הישירו מבט למחלוקות הזהותיות והציעו להכיר במרכזיותן בחברה הישראלית. כלומר, אין מדובר בעוד מהניסיון החוזר (והנאל) להתעלם מקיומן או "לרכך" את מידת עצימותן. דווקא ההכרה כי הן נושאות מטענים רגשיים, לוחמניים ולעיתים אף מתנגשים הייתה נקודת המוצא, ולעיתים אף שימשה הצדקה מוסרית או פרגמטית לתוכן. בחלק מהיוזמות, החובה להכיר, להנכיח ולקבל את השונות העמוקה שבתוכנו היא הרבה מעבר לעיסוק הכרטיזטודעתי ב"פוליטיקת הזהויות" המנוהלת כבעיה. אדרבה: על החברה הישראלית, לשיטתן, להעניק לכל

קול וקבוצת זהות "קרדיט מוסרי", אשר מניח כי לנגד עיניהם עומדת טובת המדינה, ולא רעתו של הצד השני.

היוזמות מחפשת את הכללים, התהליכים והמוסדות שיאפשרו חיים זה לצד זה. הן פועלות על הציר שבין מנגנונים שעשויים להקל על המתח ולחזק את הביטחון של כל מחנה בחיים משותפים; לבין מנגנונים הממסדים הפרדה באופן שיאפשר לכל קבוצה מרחב ממוסד לנהל את חייה בהתאם לאמונתה. למעשה, עולה הכרה בחיוניותה של "הפרדה" לצורך ה"ביחד". בהתאם לכך, היוזמות מציעות לתקן כשלים מבניים במערכת הפוליטית-ממשלתית הקיימת, המעודדים קיטוב ודה-לגיטימציה, ולבסס מנגנונים, מוסדות ומבנים שיעודדו חיבורים וקולות חדשים.

העברת משקל כובד מ־Top-down ל־Bottom-up

החוויה המכוננת בשבועות הראשונים לאחר ה-7 באוקטובר הציפה את הפער בין כישלון מערכות השלטון ובין היוזמה והחיות של האזרחים. על רקע זה מציעות רבות מהיוזמות להעביר חלק ממשקל הכובד של קבלת ההחלטות והעשייה אל המקום שבו נמצאים האזרחים. זהו חוט מקשר בין יוזמות המציעות חיזוק של רובד קהילתי או מקומי, ובין כאלו המעבירות כוח פוליטי לאזרחים ביכולת להשפיע על התקציב ועל נושאים נוספים. כך או כך, כלל היוזמות מכילות ממד כלשהו של השפעה ומעורבות "מלמטה". הן מציעות מנעד רחב של מנגנונים ותמריצים לחיזוק ההשתתפות האזרחית, בצד מבנים מבוזרים של ממשל ותהליכי קבלת החלטות.

רבות מהיוזמות משוכנעות כי בציבור הרחב יש, או שניתן להגיע הסכמה רבה יותר מאשר במערכת הפוליטית המקוטבת. לכן, העברת חלק מקבלת ההחלטות לאזרחים, באמצעות ועידות אזרחים או משאלי עם. יכולה להביא למדיניות מאוזנת יותר ומחנאית פחות, ולאפשר ביטוי למוסכם רחב, או לפחות לתהליך מכבד יותר שבמסגרתו קולו של האחר נשמע והוא בחשבון ראוי. ההנחה שביסוד מגמה זו הינה כי מפגש פנים-מול-פנים של אזרחים, שיש לו מסגרת מכבדת ושאלת דיון ברורה, יכול להניב תוצאות מתונות ומורכבות יותר מאשר דיון בשדה הפוליטי המפוצל והניזון מפיצול. כלי התדיינות שונים, דוגמת ועידות האזרחים, מוצעים כדרך לריפוי חברתי.

חשוב לציין: מפגשים בין קבוצות שונות אינם מטרה כשלעצמה (להכיר האחד את השני, לקיים שיח ולהקשיב) אלא חיוניים לקבלת החלטות טובות ומאפשרות יותר. מפגש ישיר בין אזרחים יכול להיות בעל השפעה לאומית אמיתית רק כשהוא מקבל ביטוי בתוך השיטה הפוליטית. היוזמות מציעות אפוא לבנות מנגנונים שיעודדו ויאפשרו לקולות השונים בציבור לקבל החלטות – אלו הנדרשות ברמה הלאומית-קולקטיבית, ואלו שמקומן הנכון להכרעה הוא בזירה המקומית. כל זאת, בלי "להתפוצץ" על פערי אידיאולוגיה ותפישות עולם זהותיות.

יצירת אוטונומיה זהותית ברמה המקומית והקהילתית

לדעת חלק מהיוזמות, ניתן להביא לשיכון המתח הבין קבוצתי דווקא על ידי יצירת מרחבים מוגנים לתחומים שבמחלוקת בין זהויות שונות. דווקא דרך מרחבי אוטונומיה המובטחים לכל שבט או קבוצה. הלכה למעשה, הפוטנציאל ל"ריפוי" החברתי ולטיוב המדיניות והשירותים טמון דווקא ברבדי השלטון התת לאומיים ובמנגנונים הקהילתיים. משום כך, היוזמות מקבלות

את המדיניות המתהווה בשיח הממשלי של צורך בביזור לשלטון המקומי ולקהילות.

החידוש של היוזמות הוא בכך שהביזור איננו רק פונקציה ממשלית של קידום יעילות באספקת השירותים או חיסכון כלכלי, כי אם אמצעי הכרחי לטיוב המדיניות ולהתאמתה לזהויות קבוצתיות שונות. כך, כדי להוריד את מפלס החיכוך החברתי ולמתן מחלוקת ושסעים, עולה צורך בביזור בנושאי מדיניות הקשורים בסדרי עדיפות זהותיים או מוטי ערכים, כגון: חינוך, דת, תרבות ואופי המרחב הציבורי.

תקצוב שוויוני בצד מתן השפעה למשלמי המיסים

היוזמות ברובן מציעות שינויים מרחיקי לכת בשיטת התקצוב. זאת, מתוך הבנה שנכון להיום, מנגנוני ההקצאה כשלעצמם הפכו מקור להיבדלות ולהסללה עבור השבטים השונים, ומקור לתחושת מיאוס גוברת כלפי תהליכים ומוסדות מזוהי מגזר.

מנעד השינויים המוצעים ביוזמות הוא רחב: החל במימון ההוצאות של כל "שבט" ממיסיו שלו; דרך מנגנונים המחזקים את הממדים הכלליים והשוויוניים של ההקצאות הציבוריות, על חשבון הממדים הסקטוריאליים (באמצעות הרחבת הבחירה ויכולת ההשפעה של האזרחים על התהליכים, בצד הגברת השקיפות והדיווחיות השלטונית במנגנוני ההקצאה עצמם); ועד אפשרות חדשה של השתתפות מימונית של האזרחים בהקצאות ובשירותים דרך מנגנוני מיסוי מקומיים או קהילתיים שונים.

אין מדובר אפוא בתמורות שוליות, כי אם בשינוי עמוק באופנים שבהם מנוסח הגיונם ואופן חלוקתם של התקציבים הציבוריים – כביטוי לסדר עדיפויות לאומי – תוך השפעה מהותית על הפיצול לשבטים.

תמורה שתלויה בתרומה

חלק מהיוזמות מבקשות "לאתגר" את הפרשנות הנהוגה לעיקרון השוויון, באמצעות מתן משקל משמעותי יותר לשאלות של חובות ואחריות אזרחית, ולנכונות של קבוצות ופרטים לקחת חלק במרכז המשותף. חלק מהמנגנונים המוצעים מבקשים לקשור בין תרומה לתמורה; בין חבילת הזכויות המוענקות לאזרח ובין חבילת החובות החלות עליו, באופן שיביא לידי ביטוי הוגן יותר את נטל משלמי המיסים והתורמים בשירות. מרכיב חשוב הוא התניה של העברות תקציב בקיום מסגרת ברורה של כללי התנהלות ומאבק ב"חצרות אחוריות" הנמצאות מחוץ לכל פיקוח.

בין אוקטובר 73 לאוקטובר 23

ישאל השואל: האם זו תקופה מתאימה לחשוב על שינויים גורפים כל כך? ובכן, לא ניתן עדיין לשער מה תהיינה ההשלכות של ה־73 באוקטובר, אולם קשה להתעלם מקווי הדמיון הברורים למלחמת יום הכיפורים. ודאי סביב הכשל הביטחוני-מודיעיני המטלטל, שהוביל, גם אם לא באופן מיידי, לשידוד מערכות ולתמורות טקטוניות במדינה ובחברה. גם לאחר אוקטובר '23 – וחרף המציאות המקוטבת וההאשמות ההדדיות, באקלים שהוא נוח יותר לשימור המצב הקיים – ניתן להניח שהטראומה תוליד שינוי מרחיק לכת. את השלכותיו – לרבות ברוח היוזמות המוצגות בספר זה – נראה בחלקן מיד, ובחלקן רק בטווח הבינוני והארוך.